

ივ. ჯავახიშვილი

დამოკიდებულება

რუსეთსა და
საქართველოს

ზორის მე- XVIII-ე საუკუნეში.

ქართული კლუბის გამოსემა.

თბილისი.
სახელმწიფო სტამბა
1919.

წინასიტყვაობა.

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთშორისი დამოკიდებულებისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ გამოკვლევანი და წერილები წინათაც საკმაოდ მოიპოვებოდა, მათ შორის ხელთუფლი-შვილისა და ზ. ავალიშვილისა ცნობილი თხზულებებიც ითვლება. ამისდა მიუხედავად ამ მონოგრაფიის გამოქვეყნება განსაკუთრებით იმიტომ გადავსწყვიტე, რომ ყველა აქამდის გამოცემულს თხზულებებში რუსეთში არსებულ პოლიტიკურ და საცენზურო პირობების სიმკაცრის წყალობით ავტორებს ისტორიული სიმართლის სრული სინამდვილითა და გულახდილობით გამოთქმა არ შეეძლოთ. ეს ნაკლი უნდა შევსებულყო და ჩემი მონოგრაფიის უმთავრეს მიზანსაც სწორედ ეს შეადგენდა. ამას გარდა ვითარცა ისტორიკოსს მე იმდროინდელი ამბების ფარული ამამოძრავებელი ძალისა და მისწრაფების სიცხადიდ გამოაშკარავება მაინტერესებდა. თვით რუსეთ-საქართველოს 1783 წ. ხელშეკრულების განხილვაც ახალ თვალთსაზრისით შეიძლებოდა და საჭიროც იყო. მკითხველი ალბად შეამჩნევს რომ ყველა ამ მხრივ ამ მონოგრაფიაში არა ერთი ახალი შეხედულებაა, ან ძველი წინანდელზე უფრო მეტის ხაზგასმულობითა და დასაბუთებით არის გამოთქმული. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ხელთუფლი-შვილისა და ავალიშვილის თხზულებები რუსულად არიან დაწერილნი და სრულებით შეუწყნარებელი მდგომარეობა იყო, რომ აქამდის ასეთ დიდმნიშვნელოვან ხანისა და საკითხის შესახებ ქართულად ერთი სპეციალური ცალკე მონოგრაფია არ იყო გამოცემული. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ საქართველოს რესპუბლიკის ყოველი მოქალაქე მოვალეა თავის ქვეყნის წარსული იცოდეს, განსაკუთრებით ისეთი ხანა, როდესაც შე-XVIII-ე ს-ეა. აწინდელმა ქართველმა პოლიტიკოსმა ამ ჩვენს წარსულშიაც შეიძლება თანამედროვე მდგომარეობისათვისაც ბევრი რამე საგულაობა და გამაფრთხილებელი ამოიკითხოს.

სტამბოლი. 1919 წ. თებერვალი — მარტი.

ნავდა, მაჰმადიანობის-და მიუხედავად განსაკუთრებით თავის სახე-
ლოვან თანამეცხედრის მარიამ დედოფლის გავლენით ქართული ეკ-
ლესიების განახლებასაც კი მისდევდა, მაგრამ თვით ის სპარსული
გავლენა, რომელსაც იგი აღმოსავლეთს საქართველოში აძლიერებდა.
მთელს მის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას უკულმართობის დაღს
ასვამდა და ჩვენი ქვეყნისათვის დამლუპველად ხდიდა.

ამას ერთი უფრო ახირებული გარემოება დაერთო ზედ. რაკი
სპარსეთის შაჰები ხშირად თავიანთ სარდლებს არ ენდობოდნენ ხოლ-
მე, ქართველთა პირიანობა და ფიცკაუტეხელობა-კი გამოცდილ-
ებით იცოდნენ, ამის გამო ისინი თავიანთ დახლართული სამხედრო საქ-
მეების მოწესრიგებას ქართველ მეფეებს ანდობდნენ ხოლმე. ამის
წყალობით ისეთს ნიჭიერ სამხედრო პიროვნებებს, როგორც მაგ.
მეფე გიორგი XI იყო, უნებლიეთ სპარსეთის აჯანყებული ქვეშევრ-
დომების დამორჩილება უნდა ეკისრა და ხან ავღანისტანში ყოფი-
ლიყო, ხან ბელუჯისტანში, ხან სხვაგან სადაც-კი ამბობება იფეთქებ-
და. ამიტომ ისე მოხდა, რომ ქართველ მეფეებს, თავიანთ საბრძანე-
ბელში წასვლისა და მართვა-გამგეობის საშუალება არ ჰქონდათ და
თავიანთი ძალა და ნიჭი სპარსეთის შაჰების ტახტის გამაგრებისათვის
უნდა შეეღობათ. ამის გამო ისინი იძულებული იყვნენ თავიანთ მა-
გიერ მახლობელი ბატონიშვილები მეფის მოადგილედ დაენიშნათ
ხოლმე საქართველოში და მათთვის მიენდოთ ქვეყნის მზრუნველო-
ბა. სპარსეთის სამეფო კარი მაშინ დაუსრულებელი ვერაგობისა და
ქიშპობის ბუდედ იყო ქცეული. ცვალებადი იყო ხოლმე იქ გავლენა
და ამასთანავე ცვალებადი იყო ხოლმე სპარსეთის შაჰების პოლი-
ტიკაც ქართველი მეფეების მიმართ. ეს გარემოება შხამავდა ჰაერს და
სრულ გამოურყვევლობის გრძნობას ჰქმნიდა საქართველოში. ქარ-
თველი ერი ამ დროს მართლაც უაღრესს განსაცდელში იყო ჩავარდნი-
ლი. მისი მომავალი სახიროს არას მოასწავებდა, თუ რომ ის
მთელს თავის სულიერს ძალას არ მოიკრებდა და ეროვნულ განსა-
ცდელის თავითგან აცილებას არ ეცდებოდა.

საბედნიეროდ ქართველობამ ეს შესძლო. ამ საშინელ გასაჭირში
მან მართლაც მთელი თავისი ენერჯია და შემოქმედებითი ნიჭი მო-
იკრიფა და გამანადგურებელ მიმართულებას წინააღმდეგა. ქართული
ენა რომ სპარსული სიტყვებით არ შერყვნილიყო და ნამდვილი ქარ-
თული უცხოურისაგან გაერჩიათ, დიდი ქართული ლექსიკონის შედ-

გენას მიჰყვეს ხელი. გიორგი XI-ის წინადადებით ამ გვარი შრომა
გამოჩენილმა ქართველმა მწერალმა და მოღვაწემ საბა-სულხან ორ-
ბელიანმა შეადგინა, რომელსაც მან 30 წელიწადი მოანდომა. ეს შე-
სანიშნავი ნაწარმოები ეხლაც ძვირფას განძად ითვლება მეცნიერები-
სათვის, მაშინ ხომ იგი ცის მანანასავით უნდა მოვლენოდა ქართვე-
ლობას. უცხო ენის ზეგავლენით რომ ქართული ენის ბუნება და კა-
ნონები არ შებლაღულდოდა, ქართული გრამატიკა იქმნა შედგენილი
ჯერ მოკლე შანშოვანის მიერ, ხოლო უფრო გვიან ვრცელი ანტონი
კათოლიკოზის მიერ.

ეროვნულ თვითშემეცნების გამოვლიძებისა და გავლევებისათვის,
განსაკუთრებით კი განმტკიცებისათვის წარსულის ცოდნას აქვს დი-
დი მნიშვნელობა: ისტორია ადამიანის მსოფლმხედველობას აფართო-
ვებს და იმავე დროს საჭირო სიღრმესა და საფუძვლიანობას ანი-
ჭებს. ეს კარგად ესმოდა საქართველოს დიდებულ მეფეს ვახტანგ
მე-VI-ეს (1703—1714, 1719—1724 წ.წ.), რომლის მრავალმხრივი,
დაულალავი მოღვაწეობა საქართველოს საკეთილდღეოდ ქართულ ის-
ტორიის ერთ-ერთ საუკეთესო ფურცელს შეადგენს. ყოველს განათ-
ლებულ ქართველს რომ საშუალება ჰქონოდა თავის ერისა და ქვეყ-
ნის თავგადასავალი სცოდნოდა, მან ქართველ ისტორიკოსთა კომისია
მოიწვია, რომელსაც ამის შესაფერისი შრომა უნდა გაეწია. ქრონო-
ლოგიურად დალაგებული ქართული სხვა და სხვა საისტორიო დროის
თხზულებები ძველ დროსვე ერთ კრებულად იყო შედგენილი, რომე-
ლიც „ქართლის ცხოვრების“ სახელით არის ცნობილი. ეს კრებული
მხოლოდ მე-XIV-ე ს-ის დამდეგამდის იყო მოყვანილი. ამ სახითაც
ხელთნაწერები იშვიათი საშოვარი შეიქმნა იმითომ, რომ მომეტებუ-
ლი ნაწილი მტრების შემოსევის დროს დაიღუპა. ვახტანგ მეფემ შე-
აგროვა ყველა საუკეთესო ხელთნაწერები, აგრედვე ყველა ის საის-
ტორიო წყაროები, რომელნიც ჯერ იმ კრებულში შეტანილი არ იყ-
ვნენ, და სიგელ-გუჯრებით, მოგროვილ საისტორიო მასალებისდა მი-
ხედვით მან ამ კრებულის გაგრძელების შედგენა დაავალა, რომ
მე-XIV-ე ს-ითგან მოყოლებული საქართველოს ისტორია მე-XVIII-ე
ს-ის დამდეგამდის ყოფილიყო მიყვანილი. შემდეგ ან ნაშრომის გავრ-
ცელება უკვე ადვილი საქმე იყო.

ეს დავალება ისტორიკოსთა კომისიამ შეძლებისდაგვარად აასრუ-
ლა კიდევ. რადგან ქართული წყაროების ძიებასა და შესწავლას შე-

უდგენ, ამ გარემოებამ ქართული საისტორიო მწერლობა კვლავ გამოადგინა და გააცხოველა. იმავე მიზანს, რომელიც ვახტანგ VI-ის მიერ მოწვეულს კომისიასა ჰქონდა დასახული, ისტორიკოსი ფ. გიორგიჯანიძის ფრიად საგულისხმეო და შინაარსიანი ნაწარმოებიც ემსახურებოდა. ვახტანგ მეფისავე თანამედროვე იყო ისტორიკოსი ს. ჩხეიძე. მაგრამ ამ ხანის ქართულ საისტორიო მწერლობის საუკეთესო სამკაულად ბატონიშვილი ვახუშტის განთქმული საისტორიო და საგეოგრაფიო თხზულებები უნდა ჩაითვალოს. პირველი წყაროების შესანიშნავ კრიტიკულ განხილვითა, ხოლო მეორე საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა, ზნე-ჩვეულებისა და ტანისამოს-თავ-საბურავის მოკლე, მაგრამ საუცხოო მკაფიო ისტორიული მიმოხილვით არის შემკული. ორთავე თხზულებას, განსაკუთრებით საქართველოს გეოგრაფიულს აღწერილობას მეცნიერებისათვის ეხლაც თავისი მნიშვნელობა არ დაუკარგავს.

ქართული მოწინავე წრეები საისტორიო თავგადასავალთა და თემებით იყვნენ გატაცებულნი სხვათა შორის ამითაც აიხსნება ის გარემოება, რომ ამ ხანაში პოეტებმა განსაკუთრებით საისტორიო პოემების წერას მიჰყვეს ხელი. ქართული მხატვრული მწერლობის სხვა დარგებსაც ეროვნული სიმთა უღერა დაეტყოთ. ეს გარემოება საზოგადოებრივ ჰანგებზე ამღერებულს ქართულს ამ დროინდელს პოეზიას სამშობლოს გაჭირვებული მდგომარეობის გამო ჩუმი მწუხარების ელფერს სდებდა.

თავის ნაყოფიერი მოღვაწეობა ვახტანგ მეფემ სახელმწიფო საქმეებშიც გამოიჩინა. მას მშვენიერად ესმოდა, რომ წესიერი და კარგად მოწყობილი სახელმწიფოსთვის თავი და თავი სამართალია. საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილება რომ მკვიდრ საფუძველზე ყოფილიყო დამყარებული, უნდა მტკიცედ გარკვეული ყოფილიყო ყველა დაწესებულებათა და მოხელეების უფლება-მოვალეობანი. როგორც უკვე წინათაც და მე-XIV-ე ს-შიც არსებობდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში დავიწყებული და უყურადღებოდ მიტოვებულ იქმნა, ვახტანგ მეფემ ისევ შეაგროვა წინანდელ ქართველ მეფეთა ყველა განკარგულებანი და დადგენილებანი, როგორც სხვა და სხვა სახელმწიფო დაწესებულებათა, ისევ სხვა და სხვა მოხელეების უფლება-მოვალეობათა შესახებ, დაალაგა შინაარსისა და მიხედვით, მოაწესრიგა და სახელმწიფო კანონების სახელმძღვანელო წიგნად აქ-

ამ ძეგლით, რომელსაც ვახტანგ VI-ემ „დასტურლამალი“ უწოდა, ქართულ სახელმწიფო სამართლის განვითარებასა და შესწავლას მკვიდრი საფუძველი დაუდგა.

საქართველოში მართლმსაჯულების ასამაღლებლად და განსამტკიცებლად ვახტანგ VI-ემ ამ გვარადვე ჯერ ქართული სამართლის ყველა ძეგლები შეაგროვა, რომელიც კი ძველ დროითგან შერჩენილი იყო, შემდეგ სხვა ერთა კანონმდებლობითგანაც გამოარჩია სამართლის წიგნები და სამართლის ყველა ამ ძეგლების განსაკუთრებული კრებული შეადგინა, რომელსაც მისგანვე მოწვეულ ქართულ საკანონმდებლო კრების მიერ შედგენილი სამართლის წიგნი დაურთო. უკანასკნელი ნაწარმოები მაშინდელ ცხოვრების უფლებრივ ვითარების უფრო შესაფერისი გამომხატველი იყო. დიდი ხანია უკვე რაც სპეციალისტებს აღნიშნული აქვთ ვახტანგ მე-VI-ის სამართლის წიგნის ლმობიერებისა და ჰუმანურ მისწრაფების უტყუარი თვისებები.

დაუფასებელია ის დიადი ღვაწლი, რომელიც ვახტანგ მეფეს, მის უფროსს, თანადროულსა და უმცროს თანამშრომლებს მიუძღვით ქართველ ერის წინაშე. მათი წყალობით ხალხის თვითშემეცნება ფხიზელი გახდა და გაღრმავდა. ყველაფერს კულტურული აღორძინების იერი დაეტყო. ხელშემწყობი პოლიტიკური ცხოვრების პირობები-ლა იყო მხოლოდ საჭირო, რომ ეს აღორძინება განმტკიცებულიყო და თანდათან აყვავებისა და ძლიერების ხანად ქცეულიყო. ვახტანგ მეფეს ჩრდილოეთითგან მოსულმა ერთმა ამბავმა იმედი მისცა, რომ საქართველო მალე ცხოვრების ამ ხელშემწყობ პირობებსაც ეღირსებოდა.

ეს ამბავი რუსეთითგან მოვიდა.

I თავი

რუსეთის პოლიტიკური დახმარების მოთხოვნა ვახტანგ VI-ის დროს საქართველოში და მისი უმადობა.

რუსეთს სპარსეთში განსაკუთრებით ეკონომიური ინტერესები ჰქონდა. პეტრე დიდს უნდოდა, რომ სპარსეთის ვაჭრობა რუს ვაჭრებს ჩაეგდოთ ხელში და მთელი აბრეშუმი სპარსეთითგან რუსეთში ყოფილიყო შეტანილი. სპარსეთის ეკონომიურად ხელში ჩაჭერა რომ

უფრო გაადვილებულიყო და შემდეგ უფრო ვრცელი პოლიტიკური ზრახვის განხორციელება შესძლებოდა, პეტრე I გადასწყვიტა, კასპიის ზღვის მიდამოები ამიერკავკასიაში ჯერ თავის მფარველობის ქვეშ მოექცია, შემდეგ ქვეყანა დაეპყრა და შიგ რუსი ჯარისკაცები ჩაესახლებინა. ავღანელთა მიერ სპარსეთის დაპყრობის შიშმა თითქოს დააჩქარა ამ წადილის განხორციელება (Бутковъ Материалы I, 4—6). ამ იდეა-მალი გეგმის ასასრულებლად რუსეთისათვის საქართველოს სამეფოს სამხედრო დახმარება იყო საჭირო. ამიტომ პეტრე დიდმა გადასწყვიტა საქართველო და მეფე ვახტანგიც ჩაერია ამ საქმეში და რუსეთის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. პეტრე I-მა სწორედ ამგვარი საიდუმლო დავალებით 22 მარტს 1720 წ. ვოლინსკი აშტარხანში გუბერნატორად გაისტუმრა. მას ვახტანგ VI უნდა დაერწმუნებინა, რომ პეტრე I მისა და ქრისტიანებისადმი უაღრესად კეთილი განწყობილებით არის გამსჭვალული, და თანაც დაეიმედებინა, რომ რუსეთის ხელმწიფე მას მაჰმადიან ძლიერ სახელმწიფოებისაგან მფარველობას გაუწყვედა (ბუტკოვი. Материалы I, 6) ¹.

რუსეთის ხელმწიფის ელჩმა ისე ოსტატურად მოაწყო და მოაჩვენა საქმე ქართველებს, თითქოს პეტრე I-ს შეეტყოს ვახტანგ VI გაჭირვებული მდგომარეობა. მისი შველა და დახსნა სდომნოდეს სპარს-ოსმალთა კლანჭებისაგან და სწორედ იმიტომ აპირებდეს იგი სპარსეთის წინააღმდეგ ამხედრებას. მეფე ვახტანგმა და ქართლის სამეფოს გავლენიანმა წრეებმა ეს დიპლომატიური ხრიკები სინამდვილედ მიიჩნიეს. მათ ვერ წარმოედგინათ, რომ ძლიერ ქრისტიან ხელმწიფეს გულში სხვა რაიმე იდეა ზრახვა ექმნებოდა და ვახტანგ VI დარწმუნებული იყო კიდევ, რომ რა წამს იგი პეტრე I-ს და რუსთა ჯარს მიემხრობოდა, პეტრე I თავის მხრივ მის მეთაურობით საქართველოს მტრის წინააღმდეგ გაილაშქრებდა (დ. გურამიშვილი დავითიანი. ზ. ჭიჭ. გამ. 33) ².

¹ «Вольнскій... получил указъ делать тайно приготоувления къ персидскому походу... и склонять карталинскаго царя Вахтанга и прочихъ христіанъ къ пользамъ Россіи, уверяя ихъ въ благорасположеніи Петра I и ебнадеживая ихъ въ государевомъ покровительстве».

² პეტრე I „საქმე ვახტანგ მეფისა სცნა, მისი შველა ენება: ზღვა გავლო, დაჰკრა ავღანთა, სოლდს დაუწყო შენება და დაღისტანს მოხვდა ღვთის რისხვა...“

ხელმწიფემ ვახტანგს მისწერა: მოდი მიგიჩნევ მაშადო... გიჯობს მე ზურგი მომუდო, გულზედა გული მაშადო და მერმე შენს მტერზედ მომიძღვე...“

როდესაც ეს საკითხი სახელმწიფო დარბაზში ირჩეოდა, ყველა დარბაისელნი არ იყვნენ ამ სამხედრო გეგმის მომხრენი. პირიქით ზოგი საღი შორსგამსჭვრეტელობით ამტკიცებდა კიდევ რომ ამ ომში ჩარევა საქართველოსთვის ფრიად სახიფათო და სწორედ დამღუპველი ნაბიჯი იქმნებოდა, რომლითაც ქართველთა მრავალრიცხოვანი გარეშე მტრები ისარგებლებდნენ და რუსთა ჯარის ამიერ-კავკასიაში მოსვლამდის ჩვენს ქვეყანას ააოხრებდნენ (იქვე 35) ¹.

მაგრამ მეფე ვახტანგი ისე გატაცებული იყო რუსთა ხელმწიფის წინადადებით, რომ არავითარი ეჭვიც არ ებადებოდა და ღრმად დარწმუნებული იყო, რომ პეტრე I-თან თანხმობრივი სამხედრო მოქმედება საქართველოს ბედნიერებას მოანიჭებდა. ამიტომ ის და მისი თანამოაზრე დარბაისელნი დაუყოვნებლივ გალაშქრების მომხრენი იყვნენ.

რაკი მეფე თავისას არ იშლიდა, მოწინააღმდეგე წინდახედულმა ჯგუფმა ურჩია მეფეს რუსთა ხელმწიფისათვის მხოლოდ ფარული დახმარება გაეწია და მარტო პატარა ლაშქრით და საიდუმლოდ წასულიყო პეტრე I მისაშველებლად (დ. გურამიშვილი. დავითიანი 35). მაგრამ ვახტანგ მეფემ არც ეს ისურვა: პეტრე I-ს მისივე მოციქულის პირით თანხმობა შეუთვალა და მზადებას შეუდგა (დ. გურამიშვილი იქვე 36 და Бутковъ Материалы I, 16).

2 ივლისს 1722 წ. პეტრე I-მა მეფე ვახტანგს ბორის თურქისტანოვის პირით შემოუთვალა, რომ ის მალე სპარსეთის სამზღვრებს მიაღებდა და ამიტომ მეფე საჩქაროდ ლეკებს უნდა დასცემოდა, ამასთანავე თავის დაწყობილ ლაშქრითურთ სპარსეთს შეჰსეოდა და იქ მოეცადა, სანამ პეტრეს მოსვლის შესახებ ცნობები მოუვიდოდა, თუ სად შეყრილიყვნენ ერთად (Бутковъ I, 19).

ვახტანგ მეფემ სიხარულით 30.000—40.000 ჯარისკაცი შეჰყარა, მსწრაფად განჯისაკენ გაილაშქრა და შანქორში დაიბანაკა რუსთა ხელმწიფისა და ძლიერ ლაშქრის მოუთმენლივ მომლოდინემ. 6 ენკენისთვეს 1723 წ-სა პეტრეს ეს ამბავი დარუბანდში მიუვიდა, 7 ენკენისთვეს-კი ის დაიძრა და წავიდა, მაგრამ საქართველოს ჯართან შესაერთებლად-კი არა, არამედ შინ, აშტარხანისაკენ (ს. ჩხეიძე, ჭიჭ. 34, ჩუბ. 330, Бутковъ. Мат. I, 30—31).

¹ «მაგრამ მტრნი შეგვიტყობენ, ყველა ჩვენზე წამოდგების და ვინმე რუსნი გოშველიან, მანამ ჩვენი გარდაგვხვდებიან».

იმ დროს რუსეთი სპარსეთისადმი მხოლოდ იმ ეკონომიური გამოჩენის თვალსაზრისით ხელმძღვანელობდა, რომელიც პეტრე I, მხოლოდ თეორიულად, გეგმის მიხედვით ეხატებოდა. მაშინ რუსეთს იმდენად მოჭარბებული ეკონომიური ძალად არ ჰქონდა, რომ მისთვის სპარსეთის ბაზარი სააღებშიცემო ასპარეზად აუცილებლად საჭირო ყოფილიყო. სპარსეთში იგი თავის მრეწველობის ნაწარმოების გასაღებისათვის-კი არ შედიოდა, არამედ რუსეთის სავაჭრო მოქმედების გეგმა მხოლოდ უბრალო შუამავლობაზე იყო აგებული.

ამგვარ პირობების გამო პეტრე I-ისათვის და რუსეთისათვის სპარსეთთან ომი პირველ-ხარისხოვანი, აუცილებელი მოვლენა არ ყოფილა. ამიტომაც არის, რომ პირველივე დაბრკოლების შემდგომ, რომელიც რუსთა ხელმწიფის გეგმის განხორციელებას გადაეღობა, მან ამ საქმეს უყოყმანოდ თავი დაანება და შინ დაბრუნდა.

სულ სხვა მდგომარეობაში იყო საქართველო: მისთვის რუსების მიმხრობა და ომში მონაწილეობა სპარსეთის წინააღმდეგ იმდენად საბედისწერო და თავგანწირული ნაბიჯი იყო, რომ თუ რუსეთის ხელმწიფე ამ ომს წააგებდა, საქართველოს პოლიტიკური არსებობა უუკიდურეს განსაცდელში უნდა ჩავარდნილიყო, — მას უკან დასახევი გზა აღარ ექმნებოდა და ხსნა არსაითგან იყო მოსალოდნელი.

„აღმოსავლეთის ქრისტიანეთა მფარველი“ ხელმწიფე პეტრე I ამ გარემოებას ოდნავაც არ შეუფიქრიანებია: მას ამის გამო თავისი გადაწყვეტილება არ შეუცვლია. მეფე ვახტანგი 40.000 ქართველი ჯარითურთ იდგა და უცდიდა „ქრისტეს მოყვარე“ სახელმწიფოს და ვერ გაეგო თუ რატომ „შეიქმნა დაყოვნება ხელმწიფისა“ (ს. ჩხეიძე. ჭიჭ. 34, ჩუბ. 330). დაპირებული თანხმობრივი სამხედრო მოქმედების მაგიერ სპარსეთის წინააღმდეგ პეტრე I ვახტანგ მეფეს თავისი დესპანი გამოუგზავნა, რომლის პირითაც მეფეს ურცხვად ურჩევდა საქმე განეგრძო: თუ გაიმარჯვებ, მაშინ დიდად მოიგებ იმიტომ, რომ ურწმუნოთა ბატონობისაგან განთავისუფლდები და ჩვენგანაც იქაურ ქრისტიანებზე უფლება მოგეცემაო. რუსთა ხელმწიფე მეფე ვახტანგს თითქოს იმ ცნობით ანუგეშებდა, რომ იგი ამ საქმეს სრულებით თავს არ ანებებდა და მომავალში ამ ომისათვის კვლავ მზადებას შეუდგებოდა (Бутковъ. Матеріалы I, 31—32).

მხოლოდ ამ ამბავის გაგებისთანავე შეიტყო მეფემ დაყოვნების ნამდვილი მიზეზი, რომ „თურმე ხელმწიფე აშტარხანიდამ დაბრუნე-

ბულიყო“ თავის ქვეყანაში (ს. ჩხეიძე. ჭიჭ. 34, ჩუბ. 330). მაშინ-კი დაწმუნდა ვახტანგ მეფე რომ ლაშქრობის მოწინააღმდეგე დარბაისელნი მართალნი იყვნენ. „შეექმნა მეფეს ჭმუნვა დიდი“, მაგრამ რალა დროს (იქვე).

საქმე ვაცილებით უფრო ცუდად დატრიალდა, ვიდრე ომის მოწინააღმდეგე დარბაისელებს გათვალისწინებული ჰქონდათ. მათაც-კი ფიქრად არ მოსვლიათ, რომ რუსთა ხელმწიფე თავის სიტყვას არ ასრულებდა და საქართველოს განრისხებულს მტრებს უმწეოდ მიუტოვებდა. სანამ პეტრე I-ი ვახტანგ მეფეს შეაცდენდა და საბედისწერო ნაბიჯს გადაადგმინებდა, ოსმალეთი არზრუმის ფაშის პირით ვახტანგ VI მფარველობას ჰპირდებოდა (Бутковъ. Матеріалы I, 32). მას რომ სპარსეთის წინააღმდეგ რუსეთის ომში მონაწილეობა არ მიელო და რუსეთს ცხადად არ მიჰმხრობოდა, ოსმალეთისაგან მაინც საქართველოს განსაცდელი არ მოელოდა. მაგრამ რაკი ოსმალეთმა დაინახა, რომ რუსეთი სპარსეთის დაპყრობას ლამობდა და ქართველებიც მათი მოკავშირენი იყვნენ, რუსების შიშით დაიძრა და ჯერ ერევნითგან თავრიზამდის მთელი ქვეყანა დაიჭირა, ხოლო შემდეგ გამოილაშქრა თვით საქართველოს წინააღმდეგაც (Бутковъ. Матеріалы I, 31).

მეორეს მხრით განა სპარსეთს კი შეეძლო საქართველოსთვის მისი მოქმედება ეპატიებინა? სპარსეთის შაჰს ვახტანგ მეფეზე მოახსენეს: ის იმდენად „არის მტერი შენი“, რომ „ეყმო ხელმწიფესა რუსეთისასა“ და „ამოსწყვიტა რჯულისა შენისა მოსაენიო“ (ს. ჩხეიძე. ჭიჭ. 35, ჩუბ. 330). საქართველო ვადიდებისა და ვაძლიერების მაგიერ მტრის სათარეშოდ გახდა: ქართლი აოხრდა და ოსმალებს ჩაუვარდა ხელში, ლეკებმა ხალხს ცარცვა-გლეჯა დაუწყეს. ვახტანგ მეფეს, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი, კულტურული და ეკონომიური აღორძინებისათვის დაუღალავი შრომა ჰქონდა გაწეული და ქვეყნის აღმშენებლობითი მუშაობით იყო გატაცებული, პეტრე I-ისაგან ასე მოტყუებულსა და ყოვლად უმწეოდ მიტოვებულს საქართველოთგან გახიზნვის მეტი აღარაფერი დარჩენოდა. ქართლში ოსმალები ვაბატონდნენ.

მაგრამ საქმე მარტო ამით არ დამთავრებულა. როდესაც პეტრე I-მა დაინახა, რომ ოსმალეთი რუსთა სამხედრო მოქმედებით სპარეთში იმდენად განრისხებული იყო, რომ რუსეთისათვის ომის გამო-

ცხადებას აპირობდა, 12 ივნ. 1724 წ. მსწრაფად ოსმალეთთან ზავი შეჰკრა, რომლის პირველ მუხლში რუსთა ხელმწიფემ მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ოსმალეთს დაუთმო, თუმცა იგი მას სრულებითაც არ ეკუთვნოდა (Бутковъ. Матеріалы I, 57, გლ. 11. 58—59, 62—63 და მისიონ. კრუზინსკის Tragica vertentis Belli Persici historia sub II. ზ. ავალიშვილი Присоединение Грузии къ Россіи, მეორე გამოც. 69). ასე უკუღმართად დამთავრდა საქართველოსთვის რუსთა ხელმწიფის მიერ აღთქმული აღმოსავლეთის ქრისტიანთა „მფარველობა“: ჯერ თავის სასარგებლოდ ქართველთა ომში ჩათრევით და შემდეგ მტრის წინაშე უმწეოდ მიტოვებითა და მტრისთვის გაცემით. პეტრე დიდმა ისეთი უმადურობაც-კი გამოიჩინა, რომ მის მიერვე მოტყუებული და გაუბედურებული მეფე ვახტანგისათვის შესაფერისი თავშესაფარისა და საცხოვრებელი ადგილის მიჩენა არ ნებავდა. როდესაც ვახტანგ მე-VI-ემ თავის ოჯახობით აშტარხანში დასახლების ნებართვა ითხოვა, პეტრე I გარისხებული იყო: დახედეთ, უბედურების დროსაც მეფე მაინც ამპარტავენობას არ იშლისო¹. რუსეთის მეფის აზრით ვახტანგ VI-ე უნდა სადმე საქართველოს სამზღვრის მახლობლად დასახლებულიყო და სწორედ ასეც მოხდებოდა, აშტარხანის გუბერნატორს რომ გულუბრყვილობა არ გამოეჩინა და ხელმწიფის დაუკითხავად პეტრეს სახელით ვახტანგისათვის მისი სურვილის აღსრულება არ აღეთქვა (Бутковъ. Матеріалы I, 63).

II თავი.

აღმოსავლეთ საქართველოს განსაცდელი და თეიმურაზ II და ერაყლე II ღვაწლი საქართველოს წინაშე.

საქართველო, განსაკუთრებით აღმოსავლეთი, მტრების სათარეშოდ იქცა. ჯერ ოსმალეთი, შემდეგ ნადირშაჰის დროს სპარსელები სცარცვამდენ და აოხრებდნენ ქვეყანას. აღმ. საქართველოს სახელმწიფოებრივი მანქანა მთლად მოშალეს, ყოველგვარი ადგილობრივი დაწესებულება მოსპეს და ჯერ ოსმალთა ფაშები, შემდეგ სპარსეთის

ვექილები განაგებდნენ საქმეს. მხოლოდ ფრთხილი, შორსგამსჭვრეტელი პოლიტიკისა და დაუცხრომელი თანდათანობითი სახელმწიფოებრივი აღმაშენებლობის წყალობით მეფე თეიმურაზ II-ემ და ერეკლე II-ემ და მათმა ღირსეულმა თანამშრომელებმა აღმოსავლეთი საქართველო იმ საშინელ განსაცდელს გადააჩინეს, რომელშიაც იგი პეტრე I-ის გადამკიდე ჩავარდნილი იყო.

თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე მეფის ღვაწლი მარტო საქართველოს სამხედრო გაძლიერებითა და გარეშე მტრებისაგან უზრუნველყოფით-კი არ ამოიწყვება, თვით იმ დროინდელი ქართველობის ცხოვრებისა და კულტურის ვითარებაც მხოლოდ გარეგან წესიერებისა და მშვიდობიანობის დამყარებით-კი არ განისაზღვრება, არამედ თვალსაჩინო შინაგანი აღმაშენებლობაც სწარმოებდა. სახელმწიფოებრივს წესწყობილებასა, ეკონომიურს სფეროსა, მეცნიერებასა და ხელოვნებასა, საგულისხმიერო და ცხოველყოფელი შემოქმედება იყო.

სპარსთა და ოსმალთა გამანადგურებელი ბატონობის წყალობით გახრწნილი სახელმწიფო წესწყობილება მეფე თეიმურაზისა და ერეკლეს წყალობით განახლებული იქნა: ჯერ საგანგებო გამოკვლევების საშუალებით ქართული სახელმწიფო სამართლის სხვადასხვა სფეროები იყო შესწავლილი, ხოლო შემდეგ სწყდებოდა ხოლმე საკითხი იმის შესახებ. თუ რა ცვლილება იყო საჭირო ამათუიმ დაწესებულებაში. რომ იმ დროინდელი ცხოვრების შესაფერისი ყოფილიყო. ამ გვარად გადასინჯული და შესწორებულ-შეესებული იყო ადგილობრივი მართვა-გამგეობის საკითხი (ქიზიყისა და კახეთის გარიგება). საქალაქო მმართველობისა და თვითმმართველობის ძირითადი დებულებანი (ქალაქის მოურავის სარგო და გარიგება). კვლავ განახლებული იყო საქართველოს მკვიდრთა დროგამოშვებითი აღწერა და შემოსავლის დავთრების შედგენა. ერეკლე მეფემ მორიგე ჯარის დაწესება შემოიღო და მუდმივ ჯარის არსებობას საქართველოში საჭიროებდა. ამავე დროს მოხდა ქართული სამართლის ძეგლების შესწავლა შინაარსის მხრივ და საკოდიფიკაციო მუშაობის პირველი საფეხური განვილილი იყო.

საქართველოს ეკონომიური და საფინანსო ძალის გამო საცოცხლებლად და გასაღონიერებლად ერეკლე მეფემ საქართველოს მდიდარი მადნების დამუშავება განაახლებინა. უცხოეთითგან დახელოვნე-

¹ „Хотя царь и въ бедстве, но гордости не оставляетъ“.

ბული მემადნენი დაიბარა და წინანდებურად ქართულ ლითონის ფულის მოჭრა დაიწყო.

საქართველოში ევროპულ სამეცნიერო ცოდნის გასავრცელებლად უცხო ენებიდან საუკეთესო თხზულებები ითარგმნებოდა, თანაც მეცნიერების ყოველ დარგისათვის პატარა-პატარა სახელმძღვანელოები მზადდებოდა. ამ სფეროში განსაკუთრებული დეაწლი ანტონ კათალიკოსს მიუძღვის, რომლის ღრმა და მრავალმხრივი სამეცნიერო ცოდნა იმდენადვე გასაოცარია, როგორაც მისი დაუღალავი ენერგია და ნაყოფიერება. ბატონიშვილი ვახუშტის შესანიშნავი კრიტიკული მიმართულების წყალობით ქართულმა საისტორიო მწერლობამაც თვალსაჩინო წარმატება გამოიჩინა. საქართველოს ისტორიის ძველი შრომა გადასინჯული იყო და წყაროების ფაქიზი სარგებლობის მხრივ ფრიად შინაარსიანი ახალი მათიანე დაიწერა. მშვენიერია თავის ღრმა აზროვნობითა და შორსგამსჭვრეტელობით პაპუნა ორბელიანის ორიგინალური საისტორიო თხზულება თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე მეფის მოღვაწეობის შესახებ, რომელშიაც ასე საუცხოვოდ სჩქეფს ავტორის მამულიშვილური გრძნობა და გამოსჭვივის ისტორიკოსის მიუდგომელი, ბრძენი გონება.

თვით მხატვრულს მწერლობასაც თვალსაჩინო წარმატება ემჩნევა: ძველი, უკვე დრომოჭმული ენისა და იერის მაგიერ უკვე ახალი, ხალხურ პოეზიის სალართვან მომდინარე მიმართულებისა და ენის ნიშან-წყალი ეტყობა. ამ მხრივ იგი ახალი ქართულ მწერლობის წინამორბედი იყო. ერთი სიტყვით ყველაფერი ცხოველმყოფელი შემოქმედებითი სულით იყო მონაბერი და მომავალ თვალსაჩინო აღორძინების მომასწავებელი იყო. ცხადია, რომ ამისთვის მხოლოდ ხელშემწყობი, მყუდრო ცხოვრება იყო საჭირო და თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე მეფის მუდმივი საზრუნავიც სწორედ ეს იყო.

III თავი.

დამოკიდებულება საქართველოსა და რუსეთს შორის 1783 წ. ხელშეკრულებამდე.

§ 1. რუსეთ-ოსმალეთის პირველი ომი ეკატერინე II დროს, საქართველოს ჩათრევა ამ ომში ოსმალეთის წინააღმდეგ და ამის შედეგი.

თეიმურაზ მეფეს უნდოდა რომ თავისი პოლიტიკური გამარჯვების შედეგი სამუდამოდ უზრუნველ ეყო. ამიტომ მან იფიქრა, რომ ორ ძლიერ, მაჰმადიან სახელმწიფოს, ოსმალეთისა და სპარსეთის წინააღმდეგ პატარა ქართველ ერს და საქართველოს ძლიერი ერთგული მფარველი მოკავშირე ესაჭიროებოდა. მას ეგონა, რომ ასეთ მფარველად სწორედ ერთმორწმუნე რუსეთი და მათი ხელმწიფეები გამოდგებოდნენ. ამიტომ 1752 წ. თეიმურაზ მეფემ რუსთა ხელმწიფეს ელისაბედ პეტრეს ასულს სვიმონ მაყაშვილი და ათანასე ტფილელი ელჩად გაუგზავნა და მაჰმადიან ძლიერ მეზობლებისაგან მფარველობა და შველა სთხოვა. მაგრამ რუსეთითგან მფარველობაზე უარი მოუვიდა: რუსეთს არავითარი სურვილი არა ჰქონდა, რომ საქართველოს გულისათვის ოსმალეთს და სპარსეთს წასჩხუბებოდა. მშვიდობიანობა იყო და საქართველო მაშინ რუსეთს არ ესაჭიროებოდა (Бутковъ. Матеріалы. I. 240. 3. ორბელიანი. ტიპ. 217. ჩუბ. 458)!

მაგრამ თექვსმეტი წლის შემდგომ, 1768 წ., როდესაც ოსმალეთმა რუსეთს ომი გამოუცხადა და რუსეთი უნებლიედ უნდა ბრძოლაში ჩაბმულიყო, მაშინ მისთვის საქართველო რასაკვირველია ძალიან გამოსადეგი იქმნებოდა და ამიტომ საქართველოს არსებობაც გაახსენდა. რუსეთის სამხედრო გეგმა ისე იყო შედგენილი, რომ ოსმალეთთან ომში ბერძნები და სლავები და საქართველოს სამეფოებიც უნდა ყოფილიყვნენ ჩათრეულნი (პროფ. ა. ცაგარელი Грамоты I,

¹ ...«Не принять, чтобы не ссориться съ Турками и Персами» (Бутковъ იქვე). შედ. 3. ორბელიანისა და იმ დროინდელ ქართველთა ამ უარის გულუბრ-ვილო და მარტივი განმარტება (პ. ორბელიანი იქვე).

გვ. II და Бутковъ. Матеріалы I, 274, 275). მაგრამ ქართველებს გარდა სხვებმა ყველამ სიფრთხილე და წინდახედულობა გამოიჩინეს და რუსეთის მთავრობის დაგებულს ქსელში არ გაეზნენ.

ამ გეგმის განსახორციელებლად რუსეთის დედოფალმა ეკატერინე II-ემ მინისტრთა უპირველესმა იმერეთის მეფეს სოლომონ I-ს საგანგებო მოციქულის თ-დ ხვაბულოვის (ქობულიშვილის) ხელით მოსწერა, რომ რუსეთი ოსმალეთს ეომება და ეს ომი მას სწორედ ეხლა საუკეთესო საშუალებას აძლევს დააღწიოს თავი ოსმალთა ბატონობას. ამისთვის მას ჯარი უნდა შეეყარა და თანაც ცდილიყო, რომ ამავე ომში ერეკლე მეფეც გაერია და მათ ორთავეს საქართველოს შეერთებულ ლაშქრობით რუსების დახმარებით ოსმალთა წინააღმდეგ ებრძოლათ (იხ. პროფ. ცაგარელის Грамоты I, 21, 25). რუსეთის მინისტრთა უპირველესი დედოფლის მაგიერ ატყობინებდა, რომ ზავის შეკვრის დროს საქართველოს თავისუფლების შესახებაც ხელშეკრულებაში პირობა იქმნებოდა შეტანილი (პროფ. ცაგარელის Грамоты I, 24 და Бутковъ. Матеріалы I, 277). სოლომონსაცა და ერეკლე მეფესაც ეგონათ, რომ ეხლა კი ნამდვილად ეღირსებოდნენ იმ სამხედრო დახმარებას, რომელსაც საქართველო ასე დაჟინებით სთხოვდა რუსეთს. ორთავემ სიხარულით ომში ჩარევის თანხმობა განაცხადეს იმ პირობით კი, რომ რუსეთიც თავის მხრივ საქართველოში საკმაო ჯარს გამოგზავნიდა (ბუტკოვი I, 277—278).

იმავე დროს, როდესაც ერეკლე მეფესთან რუსეთის ხელმწიფის ელჩი ტფილისში ჩამოვიდა და ცდილობდა, რომ ოსმალთა წინააღმდეგ ომში საქართველოსაც, ვითარცა რუსეთის მოკავშირეს, მონაწილეობა მიეღო, ტფილისშივე ერეკლე მეფესთან ოსმალეთის დესპანები იმყოფებოდნენ, რომელნიც თავის მთავრობის პირით მხოლოდ იმას სთხოვდნენ, რომ ამ ომში საქართველო არ ჩარეულიყო. ერეკლე მეფემ ოსმალეთის ელჩები უპასუხოდ გაისტუმრა და უყოყმანოდ რუსეთს მიემხრო (Бутковъ, Матеріалы I, 278).

რუსეთის მთავრობამ საქართველოში ოსმალეთის საწინააღმდეგოდ სამხედრო მოქმედებისათვის გენ. გრაფი ტოტლებენი გამოგზავნა ერთი ქვეითი პოლკით, 2 ასეული ცხენოსან კარაბინერებით. 2 ასეული ცხ. პუსარებით, 200 დონის ყაზახით, 300 ყალმუხით და 12 საველე ზარბაზნით (ომან ხერხეულიძე. ჭიჭ. 264, ჩუბ. 491 და Бутковъ, Матеріалы I, 280—281).

1770 წ. ერეკლე მეფე საქართველოს ჯარითურთ და ტოტლებენი რუსის ჯარითურთ ახალციხის საფაშოს შეესივნენ და აწყურის ციხეს მიადგნენ. სამი დღის ბრძოლის შემდგომ რუსეთის ჯარის უფროსმა მოულოდნელად ბრძოლის ველს და აღმ. საქართველოს ჯარს თავი მიაწება და მთელი თავის ლაშქრითურთ უკან გაბრუნდა (ხერხეულიძე. ჭიჭ. 264, ჩუბ. 491 და Бутковъ I, 281—282).

თავზარდამცემი იყო რუსეთის მხედრობის უფროსის ეს ღალატის მსგავსი საქციელი და ამიტომ „მეფე ირაკლი მრავალს ეხვეწნა“ ტოტლებენს, მაგრამ „მან არა უსმინა“ (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 264, ჩუბ. 491). ამგვარად რუსეთისავე წყალობით და რუსთა გულისთვის ოსმალეთთან ომში ჩათრეული აღმოს. საქართველო რუსეთის ჯარის სარდლის მიერვე მრავალრიცხოვან მტრის წინაშე მუხანათურად მარტოდ-მარტოდ იყო დატოვებული. საშინელი მდგომარეობა შეიქმნა, მაგრამ ამ უაღრეს განსაცდელის დროსაც ერეკლე მეფის დიდებულმა სამხედრო ნიჭმა იხსნა ჩვენი ერი და სამშობლო სხვაფრივ აუცილებელი განადგურებისაგან: მცირე ლაშქრითურთ მან სამხედრო გეგმისა და ხერხის წყალობით რუსთა მოქმედებით გათამამებული ოსმალთა მრავალრიცხოვანი ჯარი ჯერ ადგილობრივ, შემდეგ ს. ასპინძასთან საშინლად დაამარცხა და მთლად მოსპო (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 264—266, ჩუბ. 491—492 და Бутковъ Матеріалы I, 282).

რუსთა ჯარის მიერ ვერაგულად მიტოვებულსაც მოსვენებას არ აძლევდა ერეკლე მეფეს რუსეთის „მინისტრად წარმოვლენილი“ ლვოვი და ოსმალეთის წინააღმდეგ სხვა და სხვა საბუთებით საომრად აქეზებდა. სწორედ „ამისის რჩევით“ მეფე ერეკლე 1771 წ. კვლავ ახალციხის საფაშოს შეესია და ხერთვისის ციხე და ქალაქი აიღო, მაგრამ როდესაც ციხეში თავისი მეციხოვნენი შეაყენა, რუსეთის წარმომადგენელმა ამას წინააღმდეგობა გაუწია იმიტომ, რაკი ოსმალთა დიდ ჯარის მოსვლისა ეშინოდა, რომ მოვიდენ და „ძალად აგართვან სირცხვილი არისო“ (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 266, ჩუბ. 492—493).

მეორედაც 1772 წ. ლვოვმა კიდევ იმდენი მოახერხა, რომ ერეკლე მეფეს ჩააგონა „ერთხელ კვალად დაჰკარ ხვანთქარის მამულსაო“ და მანაც სოლომონ მეფეც მოიმხრო და შეერთებულის ლაშქრით ჯერ ჯავახეთის ახალქალაქს გარს შემოერტყნენ და სოლომონ მეფე საოფლით რომ არ გამხდარიყო, აიღებდენ კიდევ, შემდეგ როდესაც ამ

მოარულის გამო აქეთვან აიყარნენ, მოარბიეს ახალციხის, არტანის და ჭავჭავთის ოლქები (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 267, ჩუბ. 493).

ორთავე შემთხვევა სრულებით ცხადყოფს, რომ რუსეთის წარმომადგენელს თავის მთავრობის გეგმისაებრ საქართველოს დანიშნულებად ამ ომში მიწა-წყლის დაჭერა-კი არ მიაჩნდა, არამედ უმთავრესად შესევითა და თარეშის საშუალებით ოსმალეთის მუდმივი შეწყობება, რომ ოსმალეთის მთავრობა ამის გამო იძულებული ყოფილიყო აქ საკმაო ჯარი დაებანდებინა.

როდესაც ტოტლებენი რუსის ჯარითურთ დასავლეთს საქართველოში გადავიდა, იქ იგი სოლომონ მეფეს ქართულ ლაშქარს შეუერთდა. შეერთებულის ძალით ოსმალები შორაპნისა, ბაღდადისა და ქუთაისის ციხეებითგან განდევნილ იქმნენ (Бутковъ, Матеріалы I, 282—284). შემდეგ ფოთის ციხე უნდა წაერთმიათ თურქებისათვის, მაგრამ ვერც ტოტლებენმა და ვერც მის მაგიერ დანიშნულმა გენ. სუხოტინმა ჯარის სიმცირის გამო ფოთის აღება ვერ მოახერხეს.

1771 წ. რუსეთის ჯარმა ჯერ ფოთს თავი მიაწება, მერმე დასავლეთი საქართველოც სრულებით მიატოვა და აღმ. საქართველოში გადავიდა სადგომად, ხოლო 1772 წ. რუსეთის დედოფალმა „წარასხნა მხედრობა თვისი მიზეზრთა ამით, რომელ ზავ-ჰყო ხონთქარისა თანა“ (Бутковъ, Матеріалы I, 285—6 და ომ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 267, ჩუბ. 493).

ადვილი წარმოსადგენია, რა მდგომარეობაში უნდა ჩავარდნილიყო რუსეთის წყალობით ოსმალეთთან ომში ჩაბმული საქართველო, როდესაც ეკატერინე II-ის ბრძანებით რუსეთის მცირერიცხოვანმა ჯარმა-კი საქართველო მიატოვა! თვით ხონთქარი ხომ რასაკვირველია საქართველოზე განრისხებული იყო და რაკი „განძვინდა მეფის ირაკლის ზედა“, მას არც ფული, არც ჯარები დაუზოგია, რომ ჩვენი ქვეყნისთვის ომში ჩარევისათვის სამაგიერო გადაეხადა. ოსმალებმა ფულით ლეკებიც საქართველოზე აამხედრეს და ჩრდილო-აღმოსავლეთითგან დაღესტნელნი, სამხრეთ-დასავლეთითგან ოსმალები ქვეყანას მოსვენებას არ აძლევდენ და აოხრებდენ (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 267—268, ჩუბ. 494, Бутковъ, Матеріалы I, 289).

მეორეს მხრით არც სპარსეთს მოსწონებია საქართველოსაგან რუსეთის ცხადი მომხრეობა და სამხედრო მოკავშირეობა. რუსეთის მსწრაფს გაძლიერებას და გადიდებას იგი შინის თვალით შეჰყურებ-

და და რასაკვირველია, როდესაც სპარსეთის შაჰის მოადგილემ ქერიმხანმა „სცნა მეფის ირაკლისაგან რუსეთის იმპერიასა საფარველსა ქვეშე შესვლა, განძვინდა ამისთვის“ და საქართველოს წინააღმდეგ ჯარითურთ წამოვიდა (იქვე ჭიჭ. 268, ჩუბ. 494).

აი რა მდგომარეობაში ჩაავდო რუსეთის მთავრობამ საქართველო თავის სამხედრო გამარჯვების გულისათვის.

ადვილი არ იყო ამგვარ ორპირ მოვლენილ განსაცდელისაგან თავის დაღწევა. როდესაც ერეკლე მეფემ ქერიმხანის გამოლაშქრების ამბავი შეიტყო, „არა მცირედ მწუხარე იქმნა, ვინაიდან იმედულმან რუსეთისა მფარველობისამან არა რიდა ბრძოლად ხვანთქარისა და არცა-ლა ჰმორჩილებდა მოადგილესა ყაენისასა და ამ ყამად დაშორებული იყო მფარველობა რუსეთისა“ (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 268, ჩუბ. 494).

რუსეთმა თავის მიზანს მიაღწია, ოსმალეთის ომის საფრთხე ზავის გამო უკვე აღარ არსებობდა. ამიტომ საქართველოსაც მისთვის მნიშვნელობა არ ჰქონდა და დანაპირებ მფარველობის გაწევა თითქოს დაავიწყდა კიდევ. სხვა საშუალება აღარ იყო, საქართველოს ისევ თავის საკუთარ ძალით და გამჭრიახობით უნდა მოეწყო ძლიერ მეზობლებთან ასე მოუფიქრებლივ გაფუჭებული დამოკიდებულება.

§ 2. აღმ. საქართველოს მდგომარეობა 1773—1783 წ. ერეკლე II დამოუკიდებელი პოლიტიკის წყალობით.

თავის დიდ დიპლომატურ ნიჭის წყალობით ერეკლე მეფემ დესპანების პირით როგორც იყო დაამშვიდა ქერიმ-ხანი და სპარსეთის მხრით განსაცდელი საქართველოს თავითგან ააცდინა (ომ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 268—270, ჩუბ. 494—495).

ოსმალეთის წინააღმდეგ ერეკლე მეფეცა და სოლომონიც სამხედრო ძალით იბრძოდენ და მსწრაფი, ყოველთვის საუცხოვოდ მოფიქრებულ სამხედრო მოქმედების წყალობით ერეკლემ ისე შეაწუხა ყარსის, ბაიანეთისა და ახალციხის საფაშოები რომ სულტანი იძულებული იყო სპარსეთის მბრძანებლისათვის დახმარება ეთხოვა, რომ მას ოსმალეთი საქართველოს მეფის თავდასხმისაგან განეთავისუფლებინა. ქერიმხანის თხოვნით ერეკლე II-ემ ზავი ჩამოავდო ოსმალეთის სულტანთან, რომლისაგანაც ძვირფასი საჩუქრები და

ტყვეობითგან განთავისუფლებული ქართველები მოუვიდენ (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 270, ჩუბ. 495—496 და Бутковъ, Матер. I, 288, 289).

ერეკლე მეფე კვლავ მარტო თავის ქვეყნის ძალით შეუდგა საქართველოს სამეფოს პოლიტიკურ მდგომარეობის განმტკიცებას და ზოგან მოხერხებული დიპლომატიური მოლაპარაკებითა და ჩაგონებით, ზოგან თავის პირად სამხედრო ნიჭითა და ქართ. ჯარის მამაცობით, მან არამც თუ მშვიდობიანი დამოკიდებულება ჩამოაგდო მეზობლებთან, არამედ ზოგი მათგანი ისევ ყმად-ნაფიცად გაიხადა. ერეკლესაგან განჯის ხანად დადგენილი შუშის ხანი მისი უერთგულესი მოხარკე იყო ისე, რომ ყოველწლიური გადასახადის გარდა თვით განჯაში საქართველოს მეფეც თავის წარმადგენელს ნიშნავდა (Бурнашевъ Картина 13), ისე რომ „ერთი ამის (შუშის ხანის) კაცი და ერთი მეფის ირაკლისა განაგებდნენ ქალაქსა განჯისასა“ (იხ. ხერხეულიძე, ჭიჭ. 274, ჩუბ. 498). თუმცა 1780 წ. ერევნის ხანმა ასანალი ხანმა ურჩობა გაბედა და ხარკის მოცემა აღარ ჰსურდა, მაგრამ მეფე ერეკლემ მის წინააღმდეგ გაილაშქრა და იგი დაემორჩილა: „მეცდრა ერევნის ხანი და დაიდვა ვიდრე ოთხიათას თუმნამდე გარდაკვეთით“ ყოველწლიურ ხარკად (იხ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 273, ჩუბ. 497—498. Бутковъ Матеріалы II, 75). ამას გარდა საქართველოს მეფემ ერევანის ხანს „განუწესა მოურავიცა თვისი მუხრანის ბატონი“. ამის შემდგომ არც ასან ალიხანს, არც მის შვილს საქართველოსთვის აღარ უღალატიათ, მოცემულს ფიცს და პირობას ერთგულად ასრულებდენ (იხ. ხერხეულიძე, ჭიჭ. 273, ჩუბ. 498. Бутковъ Матеріалы II, 75 და Бурнашевъ Картина 14). იმას გარდა, რომ „დამორჩილებულ იყვნენ ირაკლისადმი განჯა, ყარაბაღი“ და ერევანის ხანი, მან ისეთი სახელი მოიხვეჭა, რომ „ყოველი ადრიბეყანის (sic) ხანები დაემორჩილნენ მეფესა ირაკლის და მოართვეს ელჩნი და ფეშქაშნი ძვირფასნი თავრიზის ხანისაგან, ხოის ხანისა, ურუმის ხანის, შაყაყის ხანისა, ბაიაზეთის ფაშისა და ყარსის ფაშისაგან“. დასასრულ „მრავალთა ქურთთა მეპატრონემ“ შამადინადამ „მისცა თავი თვისი ყმად“ საქართველოს და „შორაგალის სულტანიც ერეკლე მეფეს „მოერთვა ყმად“ (იხ. ხერხეულიძე, ჭიჭ. 272, ჩუბ. 496—497. Бурнашевъ Матеріалы 14).

IV თავი.

1788 წ. ხელშეკრულება რუსეთ-საქართველოს შორის.

§ 1. მისი წარმოშობის ისტორია.

ამ თვალსაჩინო პოლიტიკურ გამარჯვებისდა მიუხედავად ერეკლე მეფეს საქართველოს ბედი და თავისი თავი მთლად უზრუნველყოფილად არ მიაჩნდა. მას განსაკუთრებით ოსმალეთის გავლენა აფიქრებდა დაღესტანზე და ის ტახტის მაძიებელიც, რომელიც რუსეთთან ჩამოვიდა და სახელმწიფოს მყუდროების დარღვევას და გამეფებას ცდილობდა. თუმცა ამ ტახტის მაძიებლის წადილი უნაყოფო გამოდგა, მაგრამ რაკი ოსმალეთის მთავრობა თავის მიზნებისათვის დაღესტანს ფულის საშუალებით საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრებდა ხოლმე და არც სპარსეთის შაჰი შეჰყურებდა ერეკლე მეფეს მოწყალეს თვალით, ამის გამო მას მომავალი საკმაოდ უზრუნველყოფილად არ მიაჩნდა. ერეკლე მეფე გრძნობდა, რომ მტრებისაგან თავდაცვისთვის საქართველოსათვის მუდმივი ჯარია აუცილებლად საჭირო. ამის შესანახად-კი ფული მას საკმაო არ ჰქონდა. ქვეყნის მშვიდობიანი ცხოვრება ამ გაწეულ ხარჯს აინაზღაურებდა და მხოლოდ დროებითი დახმარება ესაჭიროებოდა.

ამ თავის გეგმის განსახორციელებლად მან ჯერ დასავლეთ ევროპას მიჰმართა თხოვნით. 1781 წ-ს. ერეკლე მეფემ რომის იმპერატორს იოსებ II-ს წერილი მისწერა, რომელშიც სესხსა სთხოვდა საქართველოსა და ქრისტიანობის გადასარჩენად მტრებისაგან. მაგრამ მეფის ელჩი გზაში მოკვდა. ამის გამო 1782 წ. ამგვარივე თხოვნა ხელმოკრედ გაგზავნა და თანაც თავის მხრივ ჰპირდებოდა რომ, თუ იმპერატორი სესხს მისცემდა, ოსმალეთის ომის დროს იმპერატორისა და გერმანიასთან საქართველო მთელი თავის ძალონით თურქების წინააღმდეგ იმოქმედებდა. გამოურკვეველ მიზეზების გამო მეფე ერეკლეს არც ამის პასუხი მოსვლია (Бутковъ Матеріалы II, 120).

რუსეთს კი უკვე 1778 წ-ლითგან მოყოლებული საიდუმლო გეგმა ჰქონდა სპარსეთის შესახებ და ამის სამზადისში იყო (Бутковъ Матеріалы II, 70). ამ გეგმის ფარული მიზანი იმაში მდგომარეობდა რომ მას გადაწყვეტილი ჰქონდა კასპიის ზღვაში ასტარაბადის

ყურეს პირდაპირ მდებარე კუნძული დაეჭირა და რუსთა ახალშენი, წინასწარ „მელიტონისად“, ე. ი. ფუტკართ კუნძულად წოდებული, დაეარსებინა აქეთგან რუსეთის ვაჭრობის გასავრცელებლად თვით აღმოსავლეთ ინდოეთამდის (იქვე, II, 71—72). მწარე გამოცდილებამ რუსეთის მთავრობა დაარწმუნა, რომ სპარსეთში მარტო კასპის ზღვითგან მტკიცედ ფეხის მოკიდება შეუძლებელი იყო. ამისთვის სხვა გზაც იყო საჭირო.

ერეკლე მეფესთან საქართველოში გერმანელი მოგზაური დოქტორი რაინეგის ცხოვრობდა, რომელმაც ვითარცა აღმოსავლეთში ნამყოფმა კაცმა ადგილობრივი ენებიც კარგად იცოდა. სხვათა შორის ქართულიც შეისწავლა და ერეკლე მეფესთან დაახლოვებული იყო. რუსეთის სახელმწიფოს მხედართ-მთავარმა, ფელდმარშალმა თავად-მა პოტიომკინმა ეს რაინეგის საქართველოთგან თავისთან დაიბარა და 1782 წ. შემოდგომას ისევ საქართველოშივე გამოისტუმრა, მაგრამ ეხლა უკვე ვითარცა რუსეთის წარმომადგენელი ერეკლე მეფისა და სოლომონ მეფის წინაშე. მას საგანგებოდ დავალებული ჰქონდა, ერეკლე მეფისათვის ჩაეგონებინა, რომ მას რუსეთის თვითმპყრობელისაგან მფარველობა ეთხოვა ფორმალურად (Бурнашев. Материалы 118*).

ამ დროს პატარა საქართველო და მისი გმირი, ნიჭიერი მეფე განმარტოებული და განათლებულ ქვეყნიერებას ყოველ მხრივ მოწყვეტილი იყო. საქართველოს მთავრობა დარწმუნდა, რომ ამო იყო ყოველივე მისი ცდა ევროპის სახელმწიფოებამდის ხმის მისაწვდენად. რომ მოზღვავებულ მტრების წინააღმდეგ იქითგან დახმარების მოლოდინი ტყუილი ოცნება იქმნებოდა. ასეთს გარემოებაში ერეკლე მეფე და საქართველოს მთავრობა რაინეგის რჩევას, რომელიც, როგორც ეხლა ირკვევა თვით რუსეთის მთავრობის მიერ დავალებული საიდუმლო მინდობილობა ყოფილა, რასაკვირველია სიამოვნებით შეიწყნარებდა. რუსეთის მეტი მომშველელი მაშინ მათ აღარავინ

* Въ Грузинъ пребываль... докторъ Рейнегосъ, который... знакомъ былъ съ состояниемъ дель сею края... Князь Потемкинъ вызвалъ его къ себе и обратилъ отправилъ въ Грузинъ осенью 1782 г. въ качестве комиссiонера своего при царяхъ Иракль и Соломонъ... Рейнегсу поручено было подвигнуть Иракля искать формально покровительства самодержицы Россiйской, на что последовало Высочайшее соизволенiе.

ეგულებოდათ და ისევ ამ ძლიერს ჩრდილოეთის სახელმწიფოს მიპართეს.

ოფიციალური თხოვნა გაიგზავნა რუსეთში. რუსეთის მთავრობას ძალიან იამა ეს ამბავი. ეკატერინე II-ეც ამ საქმისგან რუსეთისათვის დიდს სარგებლობას მოელოდა (1783 წ. წერილი იხ. Дубровинъ. Исторiя войны т. II, 11). 24 ივლისს 1783 წ. აღმ. საქართველოს და რუსეთის წარმომადგენლებმა ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს.

§ 2. 1783 წ. ხელშეკრულების შინაარსი და მის მიერ დამყარებული უფლებრივი დამოკიდებულება.

ამ ხელშეკრულებაში განსაზღვრულია უფლებრივი დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის. მეექვსე მუხლში სახელდობრ ნათქვამია, რომ „მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობა ქართლისა, კახეთისა (ქართლ-კახეთისა) და საქართველოს სამეფოებზე უზენაესის ხელმწიფებისა (верховой власти) და მფარველობის კეთილმოსურნეობით მიმღები თავისი და თავის შთამომავლობის სახელით აღთქმასა სდებს: 1) რომ ამ სამეფოთა ერთი მის სახელმწიფოსთან მკიდრო კავშირში და სრულს თანხმობაში ჩასთვალოს და მათსა სადამე მისი მტრები თავის მტრებად მიიჩნიოს“

ამისდა მიხედვით რუსეთის ხელმწიფე თავის და თავის შთამომავლობის სახელით „უზაკველის აღთქმით“ აღთქმასა სდებს, რომ „მოწყალეობა და მფარველობა მათი ქართლისა და კახეთის (ქართლ-კახეთის) მეფეებს არას დროს არ ჩამოშორდებათ“ (§ 2). საქართველოს მეფეთა უფლება მემკვიდრეობით გადავიდოდა და რუსეთის ხელმწიფე აღთქმასა სდებდა, რომ ერეკლე მეფე და მისი შთამომავლობა მუდამ, განუწყვეტლივ სამეფო უფლებით მოსილი იქმნებოდა (§ 6). საქართველოს სამეფო ტახტზე მისი მეფეები მემკვიდრეობის ძალით აღიან. დამოკიდებულება რუსეთის ხელმწიფესა და საქართველოს მეფეს შორის ამ მხრივ მხოლოდ იმით გამოიხატებოდა, რომ მემკვიდრეობის უფლებით საქართველოს ტახტზე ახლად ასულს მეფეს უმაღლეს ეკნობებინა და უმაღლეს ეკნობებინა რუსეთის ხელმწიფისათვის ეცნობებინა და თავის დესპანის პირით საინვესტიტურო სიგელით და სამეფო ნიშნების გამოგზავნით დამტკიცება ეთხოვა. ამავის მიღებისთანავე მეფეს

უნდა რუსეთის მინისტრის თანდასწრებით რუსეთის სახელმწიფოს ერთგულებისა და გულმოდგინებისა, ხოლო სრულიად რუსეთის ხელმწიფეების უზენაესი ხელმწიფებისა (верховной власти) და მფარველობის ცნობის აღთქმა დაედვა (§ 3).

სამეფოს შინაურ საქმეების მართვა-გამგეობაში, კანონმდებლობაში და უზენაეს მართმსაჯულებაში, გადასახადების დაწესებასა და აკრეფაში საქართველოს მეფე სრულიად დამოუკიდებელი იყო (§ 6).

თვით რუსეთის ხელმწიფის კარზე საქართველოს მეფეს თავისი მინისტრი, ანუ რეზიდენტი ჰყავდა და რუსეთის ხელმწიფესაც თავის მხრივ საქართველოს სამეფო კარზე რუსეთის წარმომადგენელი მინისტრი, ანუ რეზიდენტი იმყოფებოდა (§ 5). საქართველოს მეფეს საერთაშორისო დამოკიდებულების უფლებაც ჰქონდა, მხოლოდ იმ მხრივ შეზღუდვილი, რომ ამ ურთიერთობისათვის რუსეთის მინისტრ-რეზიდენტისა და მონაპირეთ — მთავართან წინასწარი შეთანხმება იყო საჭირო. სხვა სახელმწიფოების დესპანებისათვის, ან მიღებული წერილების გასაცემ პასპის შესახებაც რუსეთის იმავე წარმომადგენლებთან თათბირი უნდა ჰქონოდა (§ 4).

ამ ხელშეკრულების მიზანი საქართველოსთვის იმაში მდგომარეობდა, რომ რუსეთის სახელმწიფო საქართველოს მიწაწყლისა, მეზობლებისა და მტრებისაგან დაცვა-დახმარებას კისრულობდა. ამისთვის მას ქართული ლაშქრისათვის მისაშველებლად აღმოსავლეთ საქართველოში 2 სრული ბატალიონი ქვეითობა, ოთხი ზარბაზნითურთ უნდა ჰყოლოდა (ცალკე არტიკ. § 2). ეს მუხლი აღმოსავლეთ საქართველოს მხოლოდ მაშინდელ სამზღვრების ხელშეუხებლობას ეხებოდა.

მაგრამ ერეკლე მეფეს მართო ამისთვის არ დაუდგია ეს ხელშეკრულება: მას უფრო ფართო და შორსგამჭვრეტელი მიზანი ჰქონდა დასახული: ქართველობის გაერთიანებასა და სრულიად საქართველოს აღდგენაზე ოცნებობდა. ამიტომ ამ ხელშეკრულებაში მან განსაკუთრებულ მე-4-ე არტიკულად შეატანინა, რომ რუსეთის ხელმწიფე აღთქმას სდებდა ომის დროს იარაღის საშუალებით, ხოლო მშვიდობიანობის დროს თავგამოდებით ყოველგვარად ეცდებოდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაუბრუნდენ და მის სამფლობელოდ დარჩენ ყველა ის ადგილები, რომელნიც მას ძველითაგანვე ეკუთვნოდენ. ამასთანავე რუსეთის ხელმწიფეები აღთქმას სდებდენ, რომ საქართ-

ველოს ამ ახლად დაბრუნებულ და შემოერთებულ ქვეყნების ხელშეუხებლობის უზრუნველყოფის თავდებობასაც კისრულობდენ (არტიკ. 2).

თავის მხრივ საქართველოს მოვალეობად ჰქონდა, რუსეთის სახელმწიფოს მიხმარებოდა და რუსეთის ქვეშევრდომებისადმი საქართველოში განსაკუთრებული მფარველობა გამოეჩინა (არტიკ. 7). მაგრამ ცხადია ამით არ განისაზღვრებოდა ის სარგებლობა, რომელიც ამ ხელშეკრულებას რუსეთისთვის უნდა მოეტანა. რუსეთის მთავრობა განსაკუთრებით იმ იღუმალ დიდ სარგებლობაზე ოცნებობდა, რომელსაც ასეთი წინასწარი სიამოვნებით მოელოდა ეკატერინე II-ე.

თავდაპირველად ისე იყო გადაწყვეტილი, რომ 1783 წ. ხელშეკრულება უნდა მთელ, დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოსთან ყოფილიყო დადებული და ამ ხელშეკრულების შავად დაწერილი დედანი სწორედ ასეც არის შედგენილი: ყველგან იქ ერეკლე მეფის სახელის გვერდით და ქართლ-კახეთის სამეფო მოხსენების დროს დამატებულია „იმერეთის მეფე სოლომონ“, ან „იმერეთის სამეფო“ (იხ. პროფ. ა. ცაგარელის გამოც. Грамоты и др. исторические документы, относящиеся до Грузии. т. II, вып. II, გვ. 32—37 შენიშვნები). თვით სოლომონ მეფეც მოწადინებული იყო, რომ ეს ხელშეკრულება მასთანაც ყოფილიყო დადებული. მაგრამ რუსეთის მთავრობას ოსმალეთისა ეშინოდა, რომლისაგანაც რუსეთის თანხმობით დასავლეთი საქართველო ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულებისდა მიხედვით ერთგვარს დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა, სოლომონ მეფესთან და დასავლეთ საქართველოსთან ამგვარივე ხელშეკრულების დადება გადაწყვეტილი იყო მაშინვე, როცა კი ამისათვის ხელშემწყობი გარემოება იქნებოდა (Бутковъ. Материалы. II, 135).

რა თვისების საერთაშორისო დამოკიდებულება მყარდებოდა 1783 წ. ხელშეკრულებით აღმ. საქართველოსა და რუსეთის სახელმწიფოს შორის? ამის შესახებ მკვლევართა შორის სრული თანხმობა არ არის.

ბრიუსელის უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამართლის ცნობილი პროფესორი ერნესტ ნისი (Ernest Nys) იმ აზრისაა, რომ რუსეთსა და საქართველოს შორის 1783 წ. მეგობრობისა და კავშირის

ხელშეკრულება იყო დადებული. იგი ამბობს: „C'était un traité d'amitié et d'alliance ou se trouvaient les formules les plus expressives du respect que le gouvernement russe prétendait manifester pour les droits des Géorgiens“.

ბერლინის უნივერსიტეტის განთქმული პროფესორის ფონ ლისტ-ცის სიტყვით-კი ეს ხელშეკრულება რუსეთის პროტექტორატს და სუვერენობას ამყარებდა საქართველოზე, რომელიც შინაურ მართვა-გამგეობაში, კანონმდებლობაში და საეკლესიო სფეროში თუმც სრულებით დამოუკიდებელ, მაგრამ მაინც მის ვასალურ სახელმწიფოდ ხლებოდა (Die völkerrechtliche Stellung der Republik Georgien Ein Gutachten von Professor von Liszt-Berlin. Als Manuskript. gedruckt. გვ. 2). თითქმის იგივე აზრი გამოთქმული აქვს ზ. ავალიშვილსაც თავის წიგნში „Присоединение Грузии къ Россіи“. მას აღნიშნული აქვს, რომ ის პოლიტიკური დამოკიდებულება, რომელიც საქართველოსა და რუსეთს შორის 1783 წ. ხელშეკრულების ძალით შეიქმნა, არც ვასალურ დამოკიდებულებას წარმოადგენს, არც პროტექტორატს, მფარველობას, არამედ ერთსა-და-იმევე დროს მფარველობაც, პროტექტორატიც იყო და ვასალური დამოკიდებულებაც (იხ. მეორე გამ. გვ. 141 და 143) ¹.

მ. ხელთუფლიშვილის აზრით 1783 წ. რუსეთს საქართველოს მიმართ წმინდა პროტექტორატის უფლება და მხოლოდ მფარველობა მიენიჭა (Вступление Грузии въ составъ Россійской имперіи, 1901 წ. გვ. 88—89).

ასეთი აზრთა სხვადასხვაობა იმ გარემოებით აიხსნება რომ ხელშეკრულება ყოველმხრივ სრულს იურიდიულს ნაწარმოებს არ წარმოადგენს და იქითგან თანამედროვე საერთაშორისო და სახელმწიფო სამართლის თვალსაზრისით თვითოეულ შემომოყვანილ შეხედულების გასამართლებლად საბუთის მოყვანა შეიძლება.

¹ «Была-ли Грузія (отъ 1783—1801 г.) въ вассальной зависимости отъ Россіи, или находилась подъ ея протекторатомъ? Ни то, ни другое, или, лучше сказать, одновременно и то и другое“ (გვ. 141). „Итакъ, разбираемый случай не подходит ни подъ понятіе вассальности, ни подъ понятіе протектората—въ строгомъ смыслѣ, и подходитъ одинаково и подъ одно, и подъ другое, если разуметь ихъ болѣе обще“ (გვ. 143).

მაგრამ წარსულის საკითხების დაფასება, თუნდაც ეს საკითხი სამართლის მეცნიერების სფეროს ეხებოდეს, თანამედროვე სამეცნიერო ნორმების მიხედვით-კი არ შეიძლება, არამედ ამისთანა შემთხვევებში ისტორიული თვალთსაზრისი აუცილებელი და ერთადერთი უტყუარი გზა არის. თუ გამორკვეული იქმნება რა თვისების დამოკიდებულების დამყარება ჰსურდათ საქართველოს და რუსეთის მთავრობებს, როდესაც 1783 წ. ხელშეკრულებას სდებდენ, და თანაც გვეცოდინება, თუ რა სახელს უწოდებდენ იმ დროინდელი ქართველები და რუსები ამ დამყარებულ საერთაშორისო დამოკიდებულებას, მაშინ თვით საკითხიც არსებითად გამორკვეული იქმნება.

შემოთქმულსთან უკვე ცხადია, რომ საქართველო რუსეთისაგან დახმარებას და „მფარველობას“ ითხოვდა. იმ სრულწმუნებულების ქალღმერთს, რომლითაც მეფე ერეკლემ თავის დესპანებს ხელშეკრულების დადება მიანდო, ნათქვამია, რომ ისინი უნდა ცდილიყვნენ აღმოს. საქართველოს მეფეების „მიღებისათვის... მფარველობასა ქვეშე იმისის იმპერატორების დიდებულებისასა“ (პრ. ა. ცაგარელის Грамоты II, 99). თვით რაინგსაც რუსეთის მთავრობისაგან, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, სწორედ ისეთი მინდობილობა ჰქონდა, რომ ერეკლე მეფისათვის რუსეთისაგან მფარველობის თხოვნა ერჩია. რუსეთის იმ დროინდელი ელჩი საქართველოში იმ დამოკიდებულებას, რომელიც 1783 წ. ხელშეკრულების ძალით დამყარდა, „მფარველობას“ „მფარველობით უფლებას“ („Покровительство“, „покровительствующая власть Россіи“) უწოდებს (Бурнашевъ. Картина 11—12, 15, 18). მას აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოს მეფეები „ყოველთვის ერთმორწმუნეობის გამო დახმარებას და მფარველობას“ ეძებდნენ სრულიად რუსეთის ხელმწიფეებისაგან („Всегда искали по единоверію помощи и покровительства Всероссійскихъ Великихъ Государей“ იქვე 18).

უფრო დიდმნიშვნელოვანია ის საბუთი რომელიც 1783 წ. ხელშეკრულების შედგენის დროს ოფიციალურად თვით რუსეთის დედოფლის ეკატერინე II-ის ბრძანებით სახელმძღვანელოდ იყო დაწერილი. ამ საბუთებს სათაურად აქვს «Высочайше указанныя, основанія для заключенія Русско-Грузинскаго Трактата».

იქ სრულებით გარკვევით ნათქვამია, თუ რა თვისების ხელშეკრუ-

ლება უნდა დადებულიყო და რაგვარი უფლებრივი დამოკიდებულება უნდა დამყარებულიყო ამ ხელშეკრულებით რუსეთის მთავრობის სურვილისამებრ საქართველოსა და რუსეთს შორის. ამ საბუთში სწერია: „Мнение Ея Величества было... заключить съ Грузинскими Царями союзный трактатъ, не именуя ихъ поданными, но союзниками отъ Имперіи Всероссийской покровительствуемыми“. (პრ. ა. ცაგარელი Грамот. II, в. II, 30) „მის უდიდებულესობის აზრი იყო, რომ ქართველ მეფეებთან (ე. ი. ერეკლე II-სთან და სოლომონთან) დადებულიყო მოკავშირეობის ხელშეკრულება ისე, რომ ისინი ქვეშევრდომებად კი არა, არამედ სრულიად რუსეთის სახელმწიფოს მფარველობის ქვეშე მყოფ მოკავშირეებად ყოფილიყვნენ წოდებულნი“.

იმაზე მკაფიოდ წადილისა და აზრის გამოთქმა შეუძლებელია.

საკმარისია 1783 წ. ხელშეკრულება გადაიკითხოს ადამიანმა, რომ დარწმუნდეს, თუ როგორის სისწორით აუსრულებიათ რუსეთის დედოფალის ეკატერინე II-ეს ზემომოყვანილი დავალება: არსად მართლაც საქართველოს მეფის და ქართველ მოქალაქეთა შესახებ რუსეთის ქვეშევრდომობის ხსენებაც არ არის. სამაგიეროდ ისევე, როგორც თვით რუსეთის ხელმწიფესაც ჰსურდა, იქ ნათქვამია, რომ რუსეთის ხელმწიფე პირადადაც და თავის შთამომავლობის მაგიერადაც აღთქმასა სდებს საქართველო რუსეთის სახელმწიფოსთან „მჭიდრო კავშირში და სრულს თანხმობაში მყოფად ჩასთვალოს“ და მისი მტრები თავის მტრებად მიიჩნიოს.

მეორე მხრით ისიც ფრიად საყურადღებოა, თუ როგორ უყურებდა ერეკლე მეფე ამ ხელშეკრულებას და რანაირ დამოკიდებულებად სთვლიდა იმ მდგომარეობას, რომელიც ამ ხელშეკრულების დადების შემდეგ შეიქმნა? როგორც ქვევით თავის ადგილას აღნიშნული იქმნება, ერეკლე II-ემ ვითარცა სრულიად საქართველოს უზენაესმა მეფემ დასავლეთ საქართველოს მეფესა და მთავართა თხოვნით იკისრა მათთვისაც ისეთი უფლებრივი დამოკიდებულება მოეპოვა რუსეთთან, როგორიც თვით მას ჰქონდა 1783 წ. ხელშეკრულების ძალით. ამის შესახებ ერეკლე მეფის წერილობითი განცხადებაა შენახული და სწორედ ამ საბუთითგან ნათლად სჩანს მისი აზრი რუსეთ-საქართველოს შორის მყოფ უფლებრივი დამოკიდებულების შესახებ. მას ნათქვამი აქვს: ვკისრულობ „შუამდგომლობითა ჩემით მოვიპოვოთ

მფარველობა და კავშირი უზენაესი საიმპერატორო მთავრობისა“-ო)*. ხოლო იქ სადაც იმერეთის მეფე, სამეგრელოს მთავარი და გურიელი თავის მხრითაც აღთქმას უდებდნენ, რომ ამ ფარგლებში რასაც კი, ერეკლე მეფე გაარიგებდა. უთუოდ შეიწყნარებდნენ, მათ ნათქვამი აქვთ: „უზენაეს საიმპერატორო მთავრობის მფარველობა და კავშირი თქვენის უმაღლესობით ჩვენდა სასარგებლოდ მოპოვებული მოვალე ვარ მივიღო“-ო (იხ. პრ. ა. ცაგარლის Грамоты II, в. II 69)*. ამგვარად სრულებით ცხადია, რომ ერეკლე მეფეც, სოლომონ მეფეც და მთავრებიც ყველანი დარწმუნებული იყვნენ, რომ საქართველოს რუსეთთან ჰქონდა მხოლოდ „მფარველობა და კავშირი“.

მასასადამე 1783 წ. ხელშეკრულება თვით ხელშემკვრელ მხარეებს „მფარველობითი მოკავშირეობის“ ტრაქტატად მიაჩნდათ და ჩვენც არავითარი უფლება არა გვაქვს გვერდი ავუხვიოთ მათს ცხადად გამოთქმულს ამ ნებისყოფას და იმ ზოგიერთი განსხვავების გამო. რომელიც თანამედროვე მეცნიერებასა და მაშინდელ უფლებრივ შეხედულებათა შორის არსებობს. 1783 წ. ხელშეკრულობა სხვა თვისების საბუთად ჩავთვალოთ.

V თავი

1783 წ. ხელშეკრულების შედეგი.

1783 წ. ხელშეკრულებას საქართველოსათვის სარგებლობა არა მოუტანია რა, ზიანი-კი აუარებელი. პოლიტიკური მდგომარეობა გაუმჯობესების მაგიერ საშინლად გაუარესდა. ხმა ამ ხელშეკრულებას და რუსეთის სახელმწიფოს მფარველობას დიდი ჰქონდა. საქმით კი ძალიან მცირედი იყო ის დანაშაურობა, რომელიც რუსეთის მხრით საქართველოს აღმოეჩინა. ხელშეკრულების თანახმად საქართველოში 2 ბატალიონი რუსის ჯარი მოვიდა. სამაგიეროდ შეექმნათ „შიშნეულობა მხედრობისა გამო რუსეთისა“ ადერბეჯანის ხანებს, რომელ-

* „Доставить Вамъ покровительство и союзъ верховныя Императорскія власти черезъ посредство ходатайства Моего“.

* „Покровительство и союзъ верховныя Императорскія власти, снискиваемыя В. В. къ нашему благу, обязанъ принять“.

თაც წინათ, როგორც აღნიშნული იყო, მეფე ერეკლესთან კარგი განწყობილება ჰქონდათ. მათ საღი ალლოთი იგრძნეს, რომ საქმე მართო საქართველოს მფარველობით არ გათავდებოდა და ამას აუცილებლად მოჰყვებოდა მათი „დაპყრობა ძალითა როსიის მხედრობისათა“. ამ მოსალოდნელ განსაცდელის წინაშე ადერბეჯანის ხანებმა ერთიერთმანეთის მტრობა დაივიწყეს და შეექმნათ ერთიერთმანეთისადმი დაფარვით „დინ-თასლიბისა თანხმობა“ (ომ. ხერხეულიძე ჭიჭ. 274, ჩუბ. 498. Бутковъ. Матеріалы II, 132, Бурнашевъ Картина 15—16).

არაფრად მოეწონათ საქართველოს რუსეთთან დაკავშირება ოსმალებს და ახალციხის ფაშას სულეიმანსაც. წინათ მასაც ერეკლე მეფესთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონდა, 1783 წ. ხელშეკრულებამ ისიც დააფრთხო და საქართველოს მეფის მტრად აქცია. (ომ. ხერხეულიძე, ჭიჭ. 274, ჩუბ. 498). ოსმალეთმა თავის ჩვეულებრივს ხერხს მიჰმართა და ფულით დაღესტანიც აამხედრა საქართველოს წინააღმდეგ (Бурнашевъ Картина 16). „სულეიმან ფაშამ მოუწოდა დაღესტნის ომარხანს, ხუნძახის ბატონს“, და ისიც 30000 ჯარით კახეთს შემოესია (ომ. ხერხეულიძე იქვე).

თვით ერეკლე მეფის უერთგულესი ყმად-ნაფიცი და მეგობარი შუშის ხანიც-კი რუსების შიშით საქართველოს მეფეს გადაუდგა და გადაემტერა. მის ჩაგონებით განჯელებმა ერეკლე მეფის მიერ დანიშნული განჯის გამგე გამოაძევეს (იქვე). ყაზახისა, შამშადილისა და შამქორის ელებიც, რომელთაგან საქართველოს 6000-მდე საუკეთესო ცხენოსანი მებრძოლი ემატებოდა ხოლმე, ამავე პოლიტიკურ მიზნების გამო შუშის ხანს მიემხრნენ და მტრობა დაიწყეს (Бурнашевъ Картина 16).

დაღესტნელების შემოსევა რომ უკუეჭცია ერეკლე მეფემ სექტ. 1787 წ. ქართული და რუსული მხედრობითურთ განჯის წინააღმდეგ გაილაშქრა. სრული გამარჯვება იყო მოსალოდნელი, რომელსაც ერეკლე მეფის წინანდელი სახელი უნდა აღედგინა. მაგრამ სრულებით მოულოდნელად რუსის ჯარის უფროსს მინისტრ-რეზინდენტს ბურნაშევს პოტიომკინისაგან საქართველოთაგან დაბრუნების შესახებ ბრძანება მოუვიდა. მან განუცხადა მეფეს, რომ „დღესვე უნდა გავბრუნდეთ“ და რამდენი არ სთხოვა ერეკლემ, რომ ლაშქრობის დამთავრებამდის მაინც მოეცადა, არ დარჩა: საჩქაროდ აიყარა და გა-

მობრუნდა ტფილისისაკენ, ხოლო იქითგან რუსეთში გაემგზავრა მთელი ჯარით (ომ. ხერხეულიძე. ჭიჭ. 275—276, ჩუბ. 499. Бутковъ. Матеріалы, II, 194—195).

1783 წ-ის ხელშეკრულების წყალობით საქართველო გაძლიერების და გარეშე მტრებისაგან უზრუნველყოფის მაგიერ სამის მხრით მტრებით შემორტყმული გახდა და განუწყვეტილვ საომარ განწყობილებაში ჩავარდა იმ თავის მეზობლებთანაც, რომელნიც წინათ მისი ერთგული მოკავშირენი იყვნენ. თვით ერეკლე მეფეც და მმართველი წრეები ხელავდნენ, რომ ამ პოლიტიკურ ნაბიჯის გამოისობით საქართველო ისეთს საშინელს განსაცდელში ჩავარდა, რომლის მსგავსში შაჰაბაზის შემდგომ არ ყოფილა (Бутковъ. Матеріалы II, 188).

ოსმალეთმა ახალციხის ფაშის პირით ერეკლე მეფეს შემოუთვალა, რომ ოღონდ ის რუსეთს ჩამოჰშორებოდა და რუსის ჯარი საქართველოთაგან გაესტუმრებინა, და არამც თუ წინანდელი კეთილმეზობლური დამოკიდებულება საქართველოსთან აღდგენილი იქმნებოდა, არამედ გაცილებით უფრო მეტს სარგებლობასაც ჰპირდებოდა. ერეკლე მეფემ უარი შეუთვალა ამის გამო 1786 წ. თურქები ფოთისა და ბათუმის გამაგრებას შეუდგნენ. 12000 დაღესტნელიც საქართველოს წინააღმდეგ იყო მათ მიერ ნაქირავები.

ერეკლე მეფე რწმუნდებოდა, რომ რუსეთის დახმარება და მფარველობა იმდენად მცირედი (სულ 1800 ჯარის კაცი) იყო, რომ ის ვერაფერს უშველიდა. ამიტომ რომ ქვეყანა მოსალოდნელ შემოსევისაგან და ოსმალეთის გულისწყრომისაგან ეხსნა, იძულებული იყო ახალციხის ფაშისათვის დაზავების პირობად აღეთქვა, რომ ის მეტს რუსის ჯარს საქართველოში აღარ შემოიყვანდა. მაგრამ ოსმალეთმა ეს საკმარისად არ დაინახა და ამ დაპირების ასრულების საწინდრად 12 საუკეთესო თავადთა საგვარეულოთაგან ორი წარმომადგენელი ამანათად მოითხოვა. ერეკლე მეფე იმდენად უმწყო მდგომარეობაში იყო, რომ იძულებული გახდა 1787 წ. ივნისში ეს მძიმე და დამამცირებელი მოთხოვნა აესრულებინა (Бутковъ. Матеріалы II, 191—193).

რუსეთმა თავისი ჯარი საქართველოთაგან იმიტომ გაიყვანა, რომ იძულებული იყო ოსმალეთთან ომში ჩაბმულიყო. ერთ-ერთ მიზეზად, რომელმაც ოსმალეთი რუსეთის მტრად აქცია და ომი გამოიწ-

ვია, რუსეთის საქართველოში მფარველის სახით შემოსვლა იყო. 15 ივლისს 1787 წელს ოსმალეთმა რუსეთის დესპანს გადაჭრით მოსთხოვა, რომ მას საქართველოსთვის თავი დაენებებინა და ამ ქვეყნისა და სახელმწიფოს საქმეებში აღარ გარეულობო. მალე ოსმალეთმა რუსეთის წინააღმდეგ მტრული მოქმედება დაიწყო კიდევ, ხოლო 7 ენკ. 1787 წ. რუსეთმაც ოსმალეთს ომი გამოუცხადა (Бутковъ. Матеріалы II, 198).

ასეთ პირობებში იმ მცირედ ჯარის გაყვანის მაგიერ, რუსეთისგან, ვითარცა მფარველის მხრივ, სრულებით ბუნებრივი იყო საქართველოსთვის უფრო მეტი ჯარის მოშვებება იმიტომ, რომ რაკი უთანხმოების ერთ-ერთ მიზეზად საქართველო ითვლებოდა, ოსმალეთის მხრით ამ ქვეყნის წინააღმდეგ მტრული მოქმედება თავისდათავად მოსალოდნელი იყო. მაგრამ რუსეთის სამხედრო შტაბმა სამოქმედო გეგმა ისე შეადგინა, რომ ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლა ამ მხრითგან განზრახული არ იყო. იმიტომ რუსეთის მთავრობამ საქართველო მიატოვა და გადასწყვიტა, რომ საქართველოსთვის უკეთესი იქნებოდა თავის ძალით და წინანდელ მშვიდობიანი კავშირის აღდგენით თავისი თავი ამ ომის დროს ოსმალეთისაგან უზრუნველ იყო (Бутковъ. Матеріалы II, 196)*. ასე უცნაურად, სხვა არა იყოს რა, მსჯელობდა საქართველოს „მფარველი“ რუსეთის სახელმწიფოს მთავრობა, რომლის თაოსნობითაც, როგორც ვიცით, დადებული იყო 1783 წ-ის ხელშეკრულება ეგოლენ მშვენიერ საზეიმო აღთქმებით აღსავსე.

რუსეთის მთავარსარდალმა და ფელდმარშალმა თავად პატიომკინმა კიდევ იმდენი ურცხვობა გამოიჩინა, რომ 1788 წელს ასე უმწეოდ მიტოვებულს საქართველოს მეფესა ერეკლე II-ეს აქეზებდა, რომ მას სოლომონ მეფესთან შეთანხმებით ოსმალთა წინააღმდეგ ემოქმედა. მაგრამ მეფის გული მწუხარებისა და წყრომისა ცეცხლით

* „Причины побудившія къ выводу изъ Грузіи російскихъ войскъ заключались во многихъ статьяхъ: 1-я, что въ плане войны вновь открывшейся съ Турками не было предположено действовать противу ихъ въ сей стороне; 2-я, что царю Ираклію удобнее будетъ въ теченіе сей войны обезопасить себя чрезъ возобновленіе прежнихъ своихъ союзовъ, разрушившихся единственно пребываніемъ въ земле его російскихъ войскъ“... (იქვე).

იყო მოცული და მწარე გამოცდილებამ მას უკვე საკმაოდ თვალი აუხილა, რომ ასეთ უცნაურ რჩევისათვის ყური ეთხოვებინა (Бутковъ, Матеріалы II, 197).

VI თავი.

რუსეთის მიერ მიტოვებულ საქართველოს მდგომარეობა.

საქართველო ისევ მარტოდ-მარტო დარჩა. ერეკლე მეფემ ამ გაჭირვებულ მდგომარეობაშიც იმდენი დიპლომატური ნიჭი გამოიჩინა, რომ აზობოქრებელი მტრები დააშოშმინა და მეზობლებთან შედარებით მყუდროება ჩამოაგდო (Бутковъ. Матеріалы II, 197, 277—278, 282, 293). ამასთანავე მან ძლევამოსილ სამხედრო მოქმედებით 1788 წ. განჯაც დაიმორჩილა (იქვე II 278—283). განჯაში გაქცეული შამშადილისა და ყაზახის ელნიც ისევ საქართველოში დაბრუნდენ (იქვე, II, 278).

1790 წელს საქართველოს მეფე-მთავრების სრული შეთანხმება მოხდა და მათ შორის ერთობის კავშირი იყო შეკრული. „ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერეთისა, ოდიშისა და გურიისასა აქვთ ერთმორწმუნეობა, არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ... სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის, ამისთვის ჩვენ ზემოხსენებულნი ქვეყანათა ივერისათა მეფენი და მთავარნი, დამამტკიცებელნი საუკუნოსისა პირობისა... აღვსტკვამთ მტკიცესა ამასა ერთობასა“ (პრ. ა. ცაგარელის Грамоты II, 1. გვ. 183—184).

ამ ხელშეკრულებით საქართველოს განცალკევებული ნაწილების პოლიტიკური ერთობა მყარდებოდა კავშირის სახით. ამ კავშირს ერთი უზენაესი თავი ჰყავდა, რომელიც უაღრესი ხელმწიფებით იყო მოსილი. საქართველოს სამეფო-სამთავროთა კავშირის ასეთ თავად ქართლ-კახეთის მეფე იყო ცნობილი, იგი კავშირის დანარჩენ ნაწილების წარმომადგენლებს შემდეგს პირობას უდებდა: ჩვენ „მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა ირაკლი მეორე... გარწმუნებთ ყოვ-

ლისა საიმერეთოსა მეფესა... სოლომონსა და მთავარსა ოდიშისა და სხვათა სამთავროთა დადიანს გრიგოლს და მთავარსა გურიისასა სვიმონს და ერთობით თავადთა, აზნაურთა და ერთა“ დასავლეთ საქართველოსათა, რომ „ვეყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვისა და დაცვად ქეთა იმერეთისათა (ე. ი. ლიხი იმერ.) ვითარცა მამა საზოგადო მათი“ და „უკეთუ აღსდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა... მზავიყო შემწეთ თქვენდა“ (იქვე II, 1, გვ. 183—184).

მასასადამე კავშირის თავი მოვალე იყო მთელი საქართველოს დაცვასა და კეთილდღეობაზე ეზრუნა და მთელი თავისი სამხედრო, თუ დიპლომატიური, ან სხვა გვარი ძალა შეეწირა ამ მიზნის მიღწევისათვის. თავის მხრით დასავლეთი საქართველოს ყველა მეფე-მთავრები ამ კავშირის თავის, ქართლ-კახეთის მეფის, უზენაესს უფლებასა და ხელმწიფებას აღიარებდნენ. ეს გარემოება კავშირის ყველა წევრებს იმერეთის მეფეს სოლომონ II-ესა, სამეგრელოს მთავარს გრიგოლს და სვიმონს გურიის მთავარს სათითაოდ საკუთრივ აღნიშნული აქვს: „თქვენი უმაღლესობის უზენაეს ხელმწიფებას მამებრ — საგონებლობითს აღვიარებ“—ო (იქვე Грамоты II, в. II 6*).

რუსეთმა, რომ ოსმალეთთან ომი გაათავა, 1792 წ. თვალი კვლავ სპარსეთისაკენ იბრუნა. სპარსეთში თანდათანობით აღამაჰმედ ხანი ძლიერდებოდა, 1786 წ. აღამაჰმედ ხანმა, როცა ჯერ კიდევ თავის მეტოქეებთან ბრძოლა ჰქონდა, ერეკლე მეფეს შემოუთვალა, რომ ის მისი მეგობარია და მასთან კავშირის შეკვრა სწადიან, მთელ ადგილებიანსაც კი მის სრულუფლებიან მართვა-გამგეობაში გადმოსცემდა, ოღონდ მისთვის რუსეთის ხელმწიფის კეთილგანწყობილების მოპოვებაში დაჰხმარებოდა (Бутковъ. Матеріалы II, 301). პირველ ხანებში რუსეთი მას დიდს ყურადღებით ეპყრობოდა კიდევ (იქვე II, 304—305). მაგრამ იმავე დროს რუსეთის მთავრობა მის მოქიშპეს გილანის მმართველს მურთუზა-ყული ხანსაც მფარველობას უწევდა და ეხმარებოდა იმიტომ, რომ ის თავისი თავის გასაძლიერებლად

* „Признаю верховную власть вашего высочества отце-почитательную“.

რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღების სურვილის გამომკლავნებასაც კი არ დაერიდა (იქვე II, 304). ეს რასაკვირველია არაფრად მოეწონა აღამაჰმედ ხანს. მან ბრძანება გასცა, რომ გილანი აეღოთ, მურთუზალი ხანი მოეკლათ, რუსთა ახალშენი ენზელში მოესპოთ და რუსის ქვეშევრდომები აეკლათ (იქვე II, 309). მრავალგზისი ბრძოლის შემდგომ მურთუზა-ალი-ხანი იძულებული იყო სპარსეთითგან გაქცეულიყო და რაკი ამაში მას რუსები ეხმარებოდნენ, აღამაჰმედ-ხანსა და რუსებს შორის მტრული განწყობილება ჩამოვარდა (იქვე II, 323—326).

1791 წ. აღამაჰმედ-ხანმა ადერბეჯანში გაილაშქრა იქაურ ხანების დასამორჩილებლად და იმათაც შიშით მძევლები მისცეს და ყოველწლიური ხარკი დაიდეს. ჯერი შემდეგ ყარაბაღისა და ერევნის ხანებზე მიდგა. ორთავემ აღამაჰმედ-ხანის მოთხოვნილება უარჰყვეს. ერევნის ხანმა იბრაჰიმ-ხანმა თანაც შეუთვალა, რომ ის საქართველოს მეფის ერეკლე II-ის სრულს მორჩილებაშია და სწორედ ამიტომაც არ შეუძლიან აღამაჰმედ-ხანის მოთხოვნილება ასრულოს. ამ უკანასკნელს გადაწყვეტილი ჰქონდა ორთავე ხანი ძალით დაემორჩილებინა. ასეთ გარემოებაში სრულებით ბუნებრივი იყო, რომ ერეკლე მეფეს აღამაჰმედ-ხანის შემოსევის მოლოდინი ჰქონოდა (Бутковъ. Матеріалы II, 319—320). რუსეთის მთავრობამ ყველა ეს ამბები მშვენივრად იცოდა, მაგრამ არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა იმ საბრთხეს, რომელიც მის ერთგულს მოკავშირეს, პატარა საქართველოს სპარსეთისაგან მოელოდა. მაშინ 1792 წ. თვით ერეკლე მეფემ რუსეთის მთავრობას 1783 წ. ხელშეკრულების არსებობა მოაგონა და ამის ძალით საქართველოში მეშველი ჯარის გამოგზავნა მოითხოვა. რუსეთის ხელმწიფემ ეკატერინემ 8 მაისს იმავე წელს საქართველოს მეფეს მოკლედ და ცივად შემოუთვალა, რომ „საქართველოში ჯარის გამოგზავნა ეხლა საჭიროდ არ არის ცნობილი“* და სანამ საამისოდ ხელსაყრელი შემთხვევა და ხელშემწყობი პირობები არ შეიქმნება, ჩვენი ჯარების მანდ ყოფნის საკითხი გადადებულიაო“ (Бутковъ. Матеріалы II, 334). ისე გამოდიოდა, რომ ხელშეკრულებას მხოლოდ მაშინ ჰქონდა ძალა, როდესაც ამას რუსეთი საჭიროდ დაინახავდა და არა მაშინ, როცა საქართველოს უჭირდა.

* „Ныне отправлять въ Грузію войска за благо не пріемлется“.

საბედნიეროდ სპარსეთში ატეხილმა არეულობამ ალა-მაჰმედ-ხანს 1792 წ. საშუალება არ მისცა, რომ თავისი ზრახვა განეხორციელებინა: ის იძულებული იყო შინ გაბრუნებულიყო.

VII თავი.

ალა-მაჰმედ-ხანის უფროსება საქართველოში

1794 წ. ალა-მაჰმედ ხანმა სძლია თავის უკანასკნელს მოწინააღმდეგეს ლოტფ-ალი-ხანს, რომელსაც თვალები დაათხრინა. ამის შემდგომ ალა-მაჰმედ-ხანმა თავისი თავი სპარსეთის ერთადერთ ბატონ-პატრონად იგრძნო და თავი სპარსეთის შაჰის ჯილით შეიმკო. მაშინვე ის სპარსეთის სამზღვრების გაფართოვებას შეუდგა და პირი კვლავ ადერბეჯანისა და საქართველოსაკენ იბრუნა (იქვე II, 327—328). იმავე 1794 წ. მეფე ერეკლემ რუსეთში თავის დესპანად გენერალი გარსევან ჭავჭავაძე გაგზავნა (იქვე II, 335), რომელსაც, ვითარცა რუსეთში წინათაც ნამყოფს, პეტერბურგის მთავრობაზე გავლენა შეეძლო მოეხდინა, რომ ხელშეკრულება რუსეთის მხრით ასრულებული ყოფილიყო.

1795 წ. მაისში ალა-მაჰმედ-ხანმა არღველში 100 000 კაცამდე ჯარის შეგროვება დაიწყო იმ მიზნით, რომ ჯერ ადერბეჯანის ყველა ხანები ძალით დამორჩილებინა, ხოლო შემდეგ საქართველოს დასაპყრობად წამოსულიყო, რომ ამ უკანასკნელისათვის ძალა დაეტანებინა და სპარსეთის უზენაესი უფლება ეცნობებინა (Бутковъ. Материалы II, 331—332).

ერეკლე მეფემ მოსალოდნელი უბედურების ამბავი იმავე 1795 წ. მაისში რუსეთის მონაპირე ჯარის უფროსს აცნობა და ხელშეკრულების ძალით 3000 ჯარისკაცის მოშველება სთხოვა (იქვე II, 335). ერეკლე მეფეს რუსეთის მხრით დახმარების სრული იმედი ჰქონდა და ეჭვიც არ ებადებოდა, რომ მეშველი ჯარი მოუვიდოდა. იგი თავის ერთგულს ყმადნაფიცს შუშის ხანს ქართველი ჯარით ალექსანდრე ბატონიშვილის სარდლობით მიეშველა. ამის წყალობით სპარსეთის შაჰის ლაშქარი დამარცხებულ იქნა (იქვე II, 333).

ალა-მაჰმედ-ხანმა თავის ელჩის პირით ერეკლე მეფეს მოსთხოვა, რომ რუსეთის ხელმწიფის მფარველობა ერთხელდა სამუდამოდ უარეყო და სპარსეთისა აღიარებინა. რუსეთითგან მეშველ ჯარის მომლოდინემ ერეკლემ შაჰს ცივი უარი შეუთვალა (იქვე II, 337).

რუსეთის მონაპირე ჯარის უფროსმა 1792 წ. უარყოფითი განკარგულების გამო თავისით მეშველი ჯარის საქართველოში გამოგზავნა ვერ გაბედა და 7 მაისს 1795 წ. ერეკლე მეფის თხოვნა თავის მთავრობას აცნობა. მაგრამ რუსეთის მთავრობა არ ჩქარობდა: პასუხი არ მოდიოდა.

ერეკლე მეფე გრძობდა აუცილებელ განსაცდელს და რუსეთს შველას ემუდარებოდა. 2 აგვისტოს მონაპირე ჯარის უფროსმა თავის მთავრობას საქართველოს გაჭირვებულ მდგომარეობა და ერეკლე მეფის თხოვნა ხელმეორედ აცნობა (იქვე, II, 335). ამასობაში ალა-მაჰმედ-ხანი დაიძრა, 10 ენკენისთ. 1795 წ. ცხენოსანი ჯარიფ მსწრაფად საქართველოს დედაქალაქს მოადგა და ორი დღის შემდგომ აიღო: ჯერ მთლად გაცარცვა და წაიღო რის წაღებაც-კი სამეფო სასახლითგან შეიძლებოდა, შემდეგ ეს მშვენიერი სასახლე მთლად დაანგრია და ქალაქი ცეცხლით გადასწვა.

შაჰის ჯარმა საშინელი სიმბეცე გამოიჩინა. ტფილისის მიდამოებიც მოკლული მამაკაცებისა, ქალებისა და ბავშვების გვამებით იყო მოფენილი. სატახტო ქალაქს რომ მორჩნენ, მერმე შიდა და ქვემო ქართლის აოხრებას შეუდგნენ. განძვინებულნი იჭერდნენ ხალხს და ვინც წინააღმდეგობას გაბედავდა ხოცავდნენ, დანარჩენი ტყვეთ მიჰყავდათ. ალა-მაჰმედ-ხანის შემოსევამ ისე გაანადგურა აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო, რომ, იმ 61000 კომლითგან, რომელიც შემოსევამდე მაგალითად თუნდ 1783 წ.-ს იყო, 1795 წ.-ის შემოსევის შემდეგ 35000 კომლი ძლივს-ღა იქნებოდა შერჩენილი (Бутковъ. Материалы II, 339—340).

სიბერის დროს ძლიერ „მფარველ“ მოკავშირის მიერ მოტყუებული, ამ პირველ თავზე დამტყდარ საშინელ უბედურებით გულგატეხილი, ოთხმოცი წლის მოხუცი მეფე იძულებული იყო მწუხარებით და სასოწარკვეთილებით აღსავსე ანანურის მონასტერში შეხიზნულიყო. მაგრამ სპარსეთის შაჰმა არც აქ მოასვენა: ალა-მაჰმედ-ხანმა ერეკლე მეფეს კვლავ შემოუთვალა, რომ თუ ის მის უზენაეს უფლებას სცნობდა და ერთ-ერთ ბატონიშვილს მას მძევლად გამოუგზავ-

ნიდა, მაშინ შაჰი თავის მხრივ ყველა ტყვეებს განუთავისუფლებდა, ყველაფერს, რაც თბილისში ომისგან დაზიანებული იყო, შეაკეთებინებდა და თანაც მოკავშირეობის ხელშეკრულებასაც დასდებდა. ამ აუწერელ უბედურებაში მყოფმა მეფე ერეკლემ თავის დამცირება მაინც არ ინდომა და მოსისხლე მტერს არავითარი პასუხი არ აღირსა (Бутковъ. Матеріалы II, 341).

8 დღის განმავლობაში ქართლის აოხრებისა და დაწიოკების შემდგომ, ალა-მაჰმედ-ხანი უკვე კახეთში აპირებდა გალაშქრებას, რომ ერთბაშად საქართველოთგან გასვლა ამჯობინა რათგან ყარაბაღის ხანი და ზოგი სხვაც დამორჩილებული არა ჰყავდა და ამის გამო ზურგი უზრუნველყოფილი არა ჰქონდა. საქართველოს სრული განადგურება მან შემდეგი, უფრო მარჯვე დროისთვის გადასდვა (იქვე II, 341).

ტილისის აღებისა და განადგურების მხოლოდ 18 დღის შემდგომ, 1 ოქტომბერს, მოუვიდა რუსეთის მონაპირე ჯარის უფროსს თავის მთავრობისაგან ბრძანება, რომ ხელშეკრულების ძალით და ჩვენი ღირსებისა და ინტერესების თანახმად საქართველოს მეფეს ორი სრული ბატალიონი ჯარით მიეშველეთო. მას ამასთანავე უფლებად ეძლეოდა საჭიროებისამებრ კიდევ ორი ბატალიონი მიემატებინა დამხმარე რუსთა ლაშქრისათვის (Бутковъ. Матеріалы II, 344). ეს მეშველი ორი ბატალიონი აღმ. საქართველოში მხოლოდ 1795 წ. დეკემბრის დამდეგს მოვიდა.

ერეკლე მეფე ქვეყნის აოხრების გამო რუსეთის მთავრობას 1.000.000 მ. სთხოვდა სესხად და საწინდრად თავისი და თავის სახლობის მამულებს იძლეოდა, მაგრამ ამის პასუხი არ მოდიოდა. ამავე დროს ოსმალეთის მთავრობა ამ სესხს აძლევდა რასაკვირველია იმ იმედით, რომ საქართველოს გული თავიანთის მოეგოთ და რუსეთისაგან აეყრებინებინათ. რაკი რუსეთის სამხედრო დახმარებაც მაშინდელ პირობებში მეტად მცირედი იყო და სესხის შესახებაც რუსეთის მთავრობისაგან არავითარი პასუხი არ მოსდიოდა, ერეკლე მეფეს გამოცდილების გამო ეჭვი შეეპარა, რომ რუსეთისაგან შეპირებულ ძლიერს სამხედრო დახმარებას ოდესმე მართლაც ეღირსებოდა. ამიტომ ერეკლე მეფე ყოყმანში იყო, უარეყო თუ არა ოსმალეთის წინადადება (იქვე II, 345).

რუსეთის გალაშქრება ალა-მაჰმედ ხანისა და სპარსეთის წინააღმდეგ. 1796 წ., მისი მოჩვენებაული და ნამდვილი მიზეზები და დასასრული.

1796 წ. მარტში რუსეთის მთავრობამ სპარსეთს ომი გამოუცხადა. ეკატერინე მე-II-ის მანიფესტში, რომელიც ომის დაწყებისთანავე გამოქვეყნდა, ნათქვამი იყო, რომ რაკი სპარსეთის მთავრობის ზოგიერთი მოხელეები რუს ქვეშევრდომ ვაჭრებს ავიწროებდენ, ხოლო თვით ალა-მაჰმედ-ხანმა რუსეთის წარმომადგენელს შეურაცხყოფა მიაყენა, დასასრულ, რათგან სპარსეთის შაჰი საქართველოს შეესია და მოსამზღვრე ხანებს მოსვენებას არ აძლევს, ამიტომ საქართველოს მეფის თხოვნა მფარველობისა და დაცვის შესახებ შევისმინეთ და ჩვენს ჯარს სპარსეთის სამზღვრების გადალახვა ვუბრძანეთო (Бутковъ. Матеріалы II, 371).

რუსეთის მთავრობამ ეს საჯარო განცხადება ომის მიზეზების შესახებ სპარსულად, ქართულად და სომხურად დაბეჭდა და ამ ხალხთა შორის გაავრცელა. ერეკლე მეფეს, შუშის ხანს იბრაჰიმ-ხანსა და ყარაბაღის მელიქებს და დაღესტან-შირვანის მფლობელით ამას გარდა საგანგებოდაც აცნობეს, რომ რუსეთი თავის მხედრობით მათ განსათავისუფლებლად მოდის და ამიტომ მათგან მადლობასა და დახმარებას ელის (იქვე II, 372).

მაშასადამე რუსეთის მთავრობას საქმე ისე ჰქონდა საქვეყნოდ მოჩვენებული, ვითომც ის საქართველოს აოხრების გამო შურის მძიებლად გამოდიოდა და შუშისა, შირვანისა და დაღესტნის ხანებისა და ყარაბაღის მელიქების მყუდროებას იცავდა. მაგრამ ეს მხოლოდ თვალების ასახვევად და შესაცდენად იყო გამოცხადებული. ომის ნამდვილი მიზეზი და მიზანი კი სულ სხვა ყოფილა.

1795—1796 წ-ის ზამთარში ალა-მაჰმედ-ხანის ბრძანებით ენზელში რუსთა ყველა ხომალდები და ვაჭრები დაიჭირეს (Бутковъ. Матеріалы II, 354). რუსეთის მაშინდელი მთავრობა მეტად ფხიზლად აღევნებდა თვალყურს თავის ქვეშევრდომების სავაჭრო ინტერესებს, მეტადრე სპარსეთში ცდილობდა ამ მხრივ მტკიცედ ფეხის მოკიდებას, რათგან აქეთგან მას ფართო და უაღრესად მიმზიდველი სამოქ-

მელო ასპარეზი ეხატებოდა. ამიტომ რუსეთის მთავრობამ ზემოაღნიშნულს შემთხვევას დიდი ყურადღება მიაქცია (იქვე).

რუსეთის მთავრობა ხედავდა, რომ სპარსეთში მომხდარი ამბები იმ ინტერესებისათვის და მიზნისათვის, რომელიც მას დასახული ჰქონდა, მეტად სახიფათო იყო. მას-კი ჰსურდა, რომ რუსეთის ვაჭრობა სპარსეთში ისე გაძლიერებულიყო, რომ მარტო კასპიის ზღვის პირას-კი არა, არამედ ქვეყნის თვით შუაგულშიც ყოფილიყო გავრცელებული. მას იმედი ჰქონდა, რომ ამ ადგილებითგან ინდოეთისაკენ გზის გახსნა უფრო მარჯვედ მოხერხდებოდა. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ამნაირად რუსეთი ინდოეთის მდიდარს ვაჭრობას ევროპელ ხალხებზე გაცილებით უფრო მოკლე გზით ჩაიგდებდა ხელში, რათგან ისინი ამისთვის „კეთილი იმედის კონცხს“ უვლიდნენ ხოლმე. ამის გამო რუსეთის მთავრობას ამ გეგმის განხორციელების წყალობით აურაცხელი სიმდიდრე და სარგებლობა ეხატებოდა (Бутковъ. Матеріалы II, 355)*.

რუსეთის მთავრობას საჭიროდ მიაჩნდა, რომ სპარსეთში ეროის მხრით მშვიდობიანობა და წესიერება ყოფილიყო, იმიტომ რომ უამისოდ მისი საკომერციო ფართო გეგმის განხორციელება შეუძლებელი იქნებოდა. ამისთვის კი ძლიერი გაერთიანებული მთავრობა უნდა ყოფილიყო სპარსეთში. მაგრამ მეორის მხრით რუსები ფიქრობდნენ, რომ სპარსეთის გაერთიანება და გაძლიერება რუსეთისათვის სასარგებლო კი არა, სახიფათოც იყო**. ეს ალა-მაჰმედ-ხანის მოქმედებამაც ცხად-ჰყო. ამიტომ რუსეთმა გადასწყვიტა, რომ ალა-მაჰმედ-ხანის გაძლიერება და მის საბრძანებლის სამზღვრების გაფართოება რუსეთის მთავრობის ფართო ეკონომიურ და პოლიტიკურ გეგმას ეწინააღმდეგებოდა და სავაჭრო ინტერესებისათვის ფრიად სახიფათო

* „Спокойствіе... въ Персіи откроеть Россіи богатый торгъ не только при берегахъ моря Каспійскаго, но и внутри пределовъ персидскихъ областей; посредствомъ сихъ послѣднихъ удобовозможно будетъ открытъ путь въ Индію и привлечь къ намъ богатѣйшій торгъ сей кратчайшими путями, чѣмъ тотъ, коему следуютъ все народы европейскіе, обходя мысль Доброй Надежды“.

** Польза имперіи російской взыскуеть предостерегать и не допускать до соединенія и утвержденія всехъ силъ народа сего воедино“ (Бутковъ. Матеріалы II, 336).

იყო. ალა-მაჰმედ-ხანი უნდა დაუძღვრებულიყო, სპარსეთშიაც რუსეთისათვის კარი ფართოდ უნდა გაღებულიყო.

ასეთ პირობებში რუსეთს საქართველოს გამოყენებაც მშვენივრად შეეძლო. ის ჯერ ეს ერთი გამოდგებოდა პოლიტიკურად მით, რომ ოსმალეთთან და სპარსეთთან ომის დროს რუსთა საქმისთვის სასარგებლო იქმნებოდა. ამიტომ მისი გაძლიერებაცა და გაფართოებაც ამ ქამად ურიგო არ იქმნებოდა. მეორეც ისა, რომ რუსეთს საქართველოს გამოყენება შეეძლო ეკონომიურადაც, რათგან მის საშუალებით უფრო განმტკიცდებოდა და უზრუნველყოფილი იქნებოდა რუსეთის ვაჭრობა სპარსეთში* (Бутковъ. Матеріалы II, 366).

ამ სარგებლობის აზრმა ისე გაიტაცა რუსეთის მთავრობა, რომ განჯის და ერევნის სახანოს შემოერთებაც კი უნდოდა საქართველოსთვის (იქვე II, 365).

ამ გვარად სრულებით ცხადია, რომ რუსეთის დედოფლის მანიფესტში მოხსენებული ცნობა, ვითომც რუსეთს სპარსეთისათვის ომი იმიტომ გამოეცხადებინოს, რომ ალა-მაჰმედ-შაჰმა საქართველო ააოხრა და საქართველომ მის წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა, მხოლოდ თვალთმაქცობა და ლამაზი, მაგრამ ყალბი სიტყვები იყო. თვით ამ სპარსეთის ლაშქრობის მონაწილე და რუსთა ჯარის სარდლის შტაბის აღიუტანტი ბუტკოვი პირდაპირ ამბობს: ეკატერინე დიდის სურვილი იყო, რომ რუსეთს საქართველოს აოხრებისათვის ალა-მაჰმედ-ხანის დასჯის მომიზეზებით ესარგებლა და სპარსეთთან რუსეთის ვაჭრობა განსაკუთრებით განემტკიცებინა“-ო (Матеріалы II, 367—8)**.

* „Сіе... дастъ способъ царству сему безъ нашей помощи не токмо противостоятъ врагамъ христіанской веры, но и удачные производить надъ ними пойски, весьма для насъ полезныя при случае войны съ Турками. Чрезъ посредство распространенной такимъ образомъ Грузіи, болѣе утвердится и обезпечится наша торговля съ Персіей“ (II, 366).

„Для сего Грузія должна быть... распространена и увеличена въ сплахъ своихъ. Но все для распространенія въ Азіи російской торговли“ (II, 368).

** „Предметомъ введенія въ Персію войскъ Великой Екатерины было не суетное желаніе побѣдъ, ни распространеніе пределовъ и безъ того обширнейшей въ свете имперіи, но чтобы подъ предлогомъ наказанія Ага-Магомета-Хана за Грузію, главнейше основать твердымъ образомъ съ Персією нашу торговлю“.

რათგან ამ ომის „უმთავრესი მიზანი ვაჭრობის გავრცელება“ იყო (იქვე II, 367) *.

რუსეთის მთავრობას ეშინოდა, რომ თუ ვინიცობაა მისი ნამდვილი ზრახვა და იღუმალი გეგმა გამოაშქარავდებოდა, მას არავინ, არც საქართველოში არც შირვანისა და შაქის სახანოებში, მხარს არ დაუჭერდა. ამიტომ არავის ენდობოდა. თვით მეფე ერეკლესაც კი ის ეჭვის თვალთ უყურებდა და რომ თავის თავი საქართველოსაგან უზრუნველყო, მან ერთს, თუმცა უკადრისს, მაგრამ მეტად მოხერხებულს საშუალებას მიჰპარა. მან გადასწყვიტა, რომ საქართველოს მეფისაგან სხვათა შორის ერთი რჩეული ათას კაცამდის ქართული სამხედრო ნაწილის შედგენა მოეთხოვა, რომელიც რუსთა ჯარისათვის უნდა მიემატებინათ და მასთან ერთად წაეყვანათ ომში. ამ ნაწილში თვით ბატონიშვილებიც უნდა ყოფილიყვნენ ჩარიცხულნი განსაკუთრებით ისეთები, რომელნიც მშობლებისათვის უფრო ძვირფასნი იყვნენ, როგორც მაგ., ბატონიშვილები იულონი და დავითი. ამგვარადვე მოწინავე ქართველობის საუკეთესო წარმომადგენელნი უნდა ამ რაზმში შესულიყვნენ. რუსეთის მთავრობას გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ ამ რჩეულ ქართულ სამხედრო ნაწილს საიდუმლოდ საქართველოს მეფისა, დედოფლისა და ერის ერთგულების მძევლად ჩასთვლიდა (Бутковъ. Матеріалы II, 368—369) **. ასე ეპყრობოდა ქართველობას ის „მფარველი“ რუსეთი, რომელიც საზეიმო მანიფესტში საქართველოს გულისათვის სპარსეთს ომსაც კი უცხადებდა!

სამხედრო მოქმედება უკვე თავისი ბუნებრივი გზით მიმდინარეობდა და თავიანთი მომავალ გამარჯვების გამოსაყენებლად რუსებს მრავალი ერთი მეორეზე უფრო საოცნებო გეგმები ეხატებოდათ, რომ 1796 წ. ნოემბერში ეკატერინე II გარდაიცვალა: 6 დეკემბერს იმავე წელს რუსების ჯარების მთავარსარდალს თავის მთავრობისაგან გადაჭრილი ბრძანება მოუვიდა ყოველგვარი სამხედრო მოქმედების შეჩერებისა და მთელი ჯარითურთ რუსეთში დაბრუნების შესახებ

* „Главнейшій же предметъ, распространіе торговли“.

** „Дабы иметь въ рукахъ своихъ заложниковъ въ верности царя грузинскаго, жены, детей его и лучшихъ людей народа сего, нужно будетъ присоединить и взять къ войскамъ нашимъ... хотя до 1-го человека отборныхъ грузинъ и при нихъ техъ изъ сыновей царицы, къ которымъ она наиболее приязана, т. е. ц-ча Юлона, тоже и ц-ча Давида“.

(იქვე II, 419). მართლაც სამხედრო მოქმედება შესწყდა და რუსის ჯარი შინისაკენ მიმავალი საქართველოში დაბრუნდა. რომ იქითგან რიგრიგობით რუსეთში წასულიყო. ჯარის ერთი ნაწილი იმავე ზამთარში წავიდა საქართველოდან (იქვე II, 423).

ძნელი წარმოსადგენელი არ უნდა იყოს. თუ რა ნაირად უნდა თავზარდაცემული ყოფილიყო საქართველო და ერეკლე მეფესხვა ხანებიც, რომელნიც სპარსეთის ამ ლაშქრობაში რუსებთან ერთად მონაწილეობას იღებდნენ, როდესაც რუსეთის მთავრობის უპირობამ ამ შემთხვევაშიაც თავი იჩინა. ალა-მაჰმედ-შაჰი კი სიხარულით ცას ეწეოდა. ყველგან ფირმანებს გზავნიდა, რომ რუსთა ჯარი მას შეუშინდა და უკან გაბრუნდაო. მრისხანე ბრძანება ბრძანებაზე მოსდიოდათ ყველას. ვინც კი მის საწინააღმდეგო სამხედრო მოქმედებაში მონაწილეობის მიღება გაბედა.

1797 წ. გაზაფხულსვე ალა-მაჰმედ-შაჰი შუშის ხანის დასასჯელად დაიძრა. მას გადაწყვეტილი ჰქონდა რომ აქეთგან პირდაპირ საქართველოს ასაკლებად წამოვიდოდა, მცხოვრებლებს აპყრიდა და შაჰაბაზის მსგავსად სპარსეთში გადაასახლებდა (Бутковъ. Матеріалы II, 427). საქართველოს სრული განადგურება აუცილებელი იყო, რომ 4 ივნისს მის სიმკაცრით გაბოროტებულ მსახურთ მძინარე ალა-მაჰმედ-შაჰისთვის თავი არ მოეჭრათ (იქვე II, 430).

ასე სრულებით შემთხვევით გადაურჩა საქართველო აოხრებას და დაღუპვას. თუმცა რუსებმა ეს თავის თვალთ ნახეს და კარგად გრძნობდნენ რა განსაცდელშიც იყო საქართველო, მაგრამ მაინც გადაწყვეტილება არ შეუცვლიათ და 1797 წ. ენკენისთვეში თავიანთი ჯარის უკანასკნელი ნაწილიც ჩვენი ქვეყნიდან გაიყვანეს (Бутковъ. Матеріалы II, 423). სპარსეთთან ომის გაგრძელება მათ საჭიროდ არ მიაჩნდათ. ხოლო რუსეთის მთავრობა რომ თავის მოქმედებით საქართველოს უსაშინელეს მდგომარეობაში აგდებდა და ჯარის გაყვანა მის მხრივ 1783 წ. ხელშეკრულების დარღვევა იყო, ამგვარ წვრილმან გარემობას იგი არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა.

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთი დამოკიდებულების საფუძველი და მისწრაფებათა შეურიგებლობა

უნებლიეთ საკითხი იბადება, თუ რა მიზეზი იყო, რომ დიდი რუსეთის მთავრობა ასე ექცეოდა პატარა საქართველოს ან როგორ ახერხებდა რუსეთი საქართველოს ისე მოჯადოებას, რომ იგი რამდენიმე მწარე გამოცდილების შემდგომაც მაინც „ქრისტესმოყვარე“ რუსეთის მფარველობის გულწრფელი მომხრე იყო?

პირველი საკითხის გადაწყვეტა ყველა შემომოთხრობილის შემდგომ ძნელი არ არის.

რუსეთის მაშინდელი მთავრობის ბრძანებებითგან და მიწერ-მოწერითგან, აგრეთვე სხვა ყველა იმდროინდელი საბუთებითგან და თვით მოქმედებითგანაც, სრულის სიცხადით ირკვევა, რომ რუსეთის მთელი პოლიტიკა და მოქმედება საქართველოს მიმართ ნამდვილად რუსულ პოლიტიკურ ინტერესებით იყო ნაკარნახევი და მხოლოდ ნიღაბჩამოფარებული, მაგრამ ტლანქი ეროვნული ეგოიზმის განხორციელება იყო.

მაშინ რუსეთს ამიერ-კავკასიაში და სპარსეთში იმდენად პოლიტიკური ინტერესები არა ჰქონდა, რამდენადაც ეკონომიური. ის განსაკუთრებით, რუსული აღებმციემობის სპარსეთში გავრცელებაზე ზრუნავდა. რითაც მას ინდოეთის მდიდარი ვაჭრობის ხელში ჩაგდება იმედი ჰქონდა. თუ ეს მოხდებოდა, მაშინ უკვე საკომერციო ინტერესები რეალურ გეგმას წარმოშვამდენ, რომელიც ინდოეთის დაპყრობის გამამართლებელ საბუთად გამოდგებოდა. მაგრამ რუსებს ეს მხოლოდ შორეულ, მომხიბლავ მომავალად ეხატებოდათ. მათ ხალხურ ზღაპრებშიაც თვალწარმტაცის მიმზიდველობითა და სიმდიდრით იყო მოსილი ინდოეთი და თვით რუსეთის მთავრობაც უფრო ოცნებისა და სიზმარეთის სამეფოში დანავარდობდა, ვიდრე ცხოვრების სინამდვილეში იმიტომ, რომ მისი გეგმების სივრცე და სიუხვე ოდნავადაც არ შეეფერებოდა იმდროინდელი რუსეთის ეკონომიურ ძალას და წარმოებას.

რუსეთის მთავრობის გულის სიღრმეს არ მოჰხვედრია ქართველი ერის მისწრაფება, მისი დაწინაურებული, განათლებული ყოფა-ცხოვრების დაუშრეტელი წყურვილი და მუდმივი ლტოლვა თავისუფლე-

ბისადმი. არა, რუსეთი საქართველოს ისე უყურებდა, როგორც კარგს იარაღს, რომელიც საჭიროებისამებრ შეიძლებოდა მშვენივრად გამოეყენებინა თავის სასარგებლოდ. ეს აზრი თვით რუსეთის მთავრობას აქვს ცინიკური, გულახდილობით გამოთქმული გრაფი ნ. პანინის პირით ერთს საიდუმლო მიწერილობაში, რომელიც მან სახელმძღვანელოდ საქართველოში მყოფს რუსეთის წარმომადგენელს გენერალ ტოტლებენს გამოუგზავნა: უნდა ეცადოთ საქმე საქართველოში ისე მოაწყოთ, რომ ყველაფერი ჩვენი „ხელმძღვანელობით ხდებოდეს“, თვით ქართველებს კი ისე ეგონოთ, ვითომც ისინი თავიანთ მთავრობის განკარგულებას ასრულებდენ, თვით მთავრობაც დარწმუნებული იყოს, თითქოს ყველაფერი მისი სურვილისა და ნების თანახმად ხდებოდეს, ერთი სიტყვით, ყოველი ჩვენი წადილი განხორციელდეს, მაგრამ იმ ნაირად კი, რომ „სული აქაური (ე. ი. რუსული) იყოს, სხეული კი ქართული“-ო*. მაშასადამე რუსეთის მთავრობას უნდოდა რომ ქართველები უსულო იარაღივით გამოეყენებინა თავის პოლიტიკური მიზნებისა და ზრახვების მისაღწევად.

მაშინდელი ქართველობა კარგა ხანს ამ გარემოებას ვერ ამჩნევდა და გულწრფელად დარწმუნებული იყო, რომ რუსთა ხელმწიფეს და მთავრობას საქართველოსთვის მართლაც გული შესტიკოდა და მის მწუხარება თავის მწუხარებად მიაჩნდა. ამგვარი განუხსაზღვრელი და დაუშრეტელი რუსებისადმი ნდობა იმაზე იყო დამყარებული, რომ საქართველოს იმდროინდელი მტრები სპარსეთ-ოსმალეთი მაჰმადიანები იყვნენ, რუსეთი კი, ვითარცა ქართველთა ერთმორწმუნე სახელმწიფო, თავიანთ ბუნებრივ მოკავშირედ მიაჩნდათ.

ქართველებს შორითგან გაგონილი ჰქონდათ რუსთა მხურვალე სარწმუნოებრივი გრძნობა და ეჭვი არ ებადებოდათ, რომ რუსეთი ქართველთა სულის კვეთებას ადვილად გაიგებდა და მათს თავგანწირულს ბრძოლაში სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ წრფელის გულით ძლიერს დახმარებას გაუწევდა.

* „Главнейшая нужда, чтобъ Грузины намъ въ войнѣ помогали такимъ образомъ, чтобъ... мнили исполнять повеленія своихъ владетелей, а сии равнымъ образомъ оказываемую намъ услугу своему усердію собственному побужденію прочитатъ, но въ самомъ деле все то производилось здешнимъ руководствомъ и просвещеніемъ, — коротко сказать: была бы душа здешняя, а тело грузинское“ (პროფ. ალ. ცაგარელის Грамоты etc I, 155—156).

რუსეთის მთავრობას და პოლიტიკოსებს არ გამოჰპარვიათ ქართველთა ამგვარი პოლიტიკური გულუბრყვილობა. მთელი მათი პოლიტიკა საქართველოს მიმართ, როდესაც კი რუსეთის სამხედრო თვალსაზრისით ქართველთა ძალის გამოყენება ოსმალეთის, ან სპარსეთის წინააღმდეგ საჭიროდ მიაჩნდათ, სწორედ ქართველთა ამ სუსტ გრძნობაზე და გულუბრყვილობაზე იყო ხოლმე დამყარებული. „ქართველებს მხურვალე სარწმუნოებრივი გრძნობა აქვთ და ამაზე დაამოკიდებული მათი გულმოდგინეობა სრულიად რუსეთის კარისადმი და კეთილმოსურნეობა რუს ხალხისადმი“-ო *, ასე ამბობდნენ რუსეთის მთავრობის წარმომადგენელნი, — და ამ ქართველთა მხურვალე სარწმუნოებრივი გრძნობის საშუალებით ცდილობდნენ და ახერხებდნენ კიდევ ქართველების იმედად მოჯადოვებას, რომ რუსეთის პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად გამოეყენებინათ.

როცა რუსეთისთვის საჭირო იყო, მაშინ მას აგონდებოდა, რომ ქართველები მხურვალე ქრისტიანები იყვნენ და მაჰმადიან ძლიერი სახელმწიფოების მძლავრობისაგან უკიდურესად შვეიწროვებულნი იყვნენ. ამ დროს, ის ვითომცდა კაცთმოყვარეობის გრძნობით აღსავსე არწმუნებდა საქართველოს, რომ მუდამ მის დახმარებაზე ოცნებობს და მისთვის ზრუნავს. ასე იყო ხოლმე სანამ საქართველოს არ შეაცდენდა და თავის სამხედრო გეგმისდა მიხედვით ოსმალეთთან ან სპარსეთთან ომში, რომელსაც იგი განიზრახავდა, არ ჩარეოდა. მაგრამ რა წამს რუსეთს თავისი პირადი მიზანი მიუღწეულად მიაჩნდა, ან ომის გაგრძელებას თავისთვის ხელსაყრელად აღარა სთვლიდა, ის საქართველოს უყოყმანოდ მიატოვებდა ხოლმე და მაშინ მას ყველაფერი ავიწყდებოდა, ქართველთა ქრისტიანობაც და გაჭირვებაც. ასეთს შემთხვევებში ის იმაზეც კი აღარ ფიქრობდა, რომ საქართველო სწორედ მის წყალობითა და მის მოქმედებით წინანდელზე უფრო უარესსა და უმწეო მდგომარეობაში ვარდებოდა ხოლმე.

გარეგნულად რუსეთის მთავრობა ვითომც სწუხდა რომ საქართველო

ველო პოლიტიკურად დასუსტებული სახელმწიფო იყო და თითქოს ცდილობდა, რომ მისი სამხედრო ძლიერება გაზრდილიყო და საერთაშორისო მდგომარეობა გამტკიცებულიყო. რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრო მაგ., თავის წარმომადგენელს საქართველოში კოვალენსკის სწერდა, რომ მას საქართველოს მეფისათვის ერჩია მუდმივი ლაშქარი დაეარსებინა და ხეირიანი არტილერია შეექმნა, რომ ამგვარად მეფეს საშუალება ჰქონოდა საჭიროებისამებრ პატარა სამხედრო ძალითაც სპარსთა მრავალრიცხოვანი, თავზეხელაღებული ბრბოებისათვის წინააღმდეგობა გაეწია. ამ საქმის განსახორციელებლად რუსეთის ხელმწიფე საქართველოს მეფეს ნებას აძლევდა საქართველოში დანიშნული იეგერთა პოლკის უფროსი და ოფიცრები ხელმძღვანელად გამოეყენებინა (Инструк. Иностр. Коллегии Коваленскому. АКАГК. I. გვ. 95, § 11). მაგრამ ეს 1799 წელს იწერებოდა, როდესაც უკვე საქართველოს დამოუკიდებლობის ბედი თვით რუსთავე წყალობით გადაწყვეტილი იყო, ისე რომ ამ რჩევას მაშინ აღარავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა.

განსაკუთრებით საყურადღებო კი სწორედ ის გარემოებაა, რომ თვით საქართველოს მთავრობა მუდამ ცდილობდა დაწინაურებული სამხედრო ტექნიკა და მეტადრე ზარბაზნების ჩამოსხმა-მოხმარება შეესწავლა, ხოლო რუსეთის მთავრობა იდუმალად ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა, რომ საქართველოს თავის ეს წადილი ვერ განეხორციელებინა. ისე რომ თუ საქართველოს მე-XVIII ს.-ის დასასრულს, როდესაც რუსეთის მთავრობის ზემო მოყვანილი რჩევა იყო შედგენილი, შესაფერისი არტილერია არ ებადა, ამაში უმთავრესად თვით რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლებს უძევებ ბრალი.

საქართველოში ძალიან კარგად ესმოდათ კარგ არტილერიის უაღრესი მნიშვნელობა ქვეყნის გარეშე მტრისგან უზრუნველყოფისათვის და სწორედ ამიტომაც არის რომ ერეკლე მეფე სულ იმის ცდაში იყო, რომ ვისგანმე ზარბაზნების გაკეთება და ხმარება შეესწავლა.

მან ისარგებლა კიდევ შემთხვევით რომ რუსთა ჯარში, რომელიც ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მაშინ საქართველოში იყო გამოგზავნილი, არტილერიის საქმის მცოდნე პირები ქართველები იყვნენ და მათ მიჰმართა, რომ თავისი დიდის ხნის ნატურა აესრულებინა. არტილერიის პოდპოლკოვნიკს ჩოლაყაშვილს და თავად თარხან-

* „Теплота веры въ Грузинцахъ великая“ გვ. 7, „одинаковое исповеданіе всры съ господствующей здесь происходящее отъ того въ нихъ ко всероссійскому Императорскому двору усердіе и доброжелательство къ Россійскому народу, надежда... лутмія получить успехи“. (Разсужденіе о способахъ, какими Грузинцы преклонены быть могутъ къ воспріятію участія съ Портою Оттом. войне. პროფ. ალ. ცაგარელი Грамоты I, გვ. 7 და 6).

მოუტავს სიხარულით უკისრიათ ეს საქმე. ისინი თურმე ერეკლე მეფეს ზარბაზნების მორტირების და ჰაუბიციების გაკეთებასა და დადგმას ასწავლიდნენ.

მოულოდნელად ამის გამო მთელი აურზაური ატყდა. თუმცა მაშინ ეს ქართველებს ეუცნაურათ, მაგრამ რუსეთის ჯარის უფროსმა ტოტლებენმა რომ ეს გარემოება შეიტყო, მაშინვე ჩოლაყაშვილსაცა და თარხან-მოუტავსაც სასტიკად აუკრძალა, რომ მათ მეფე ერეკლესთვის საარტილერიო ხელოვნება ესწავლებინათ.

ამ ორს ქართველს არტილერისტს, როგორც სჩანს, ტოტლებენის ამგვარი ბრძანება უკანონოდ მიაჩნდათ და ეტყობა გულწრფელად დარწმუნებული იყვნენ, რომ რუსეთისათვისაც ხელსაყრელი უნდა ყოფილიყო, თუ კი საქართველოს მეფეს, ვითარცა რუსეთის ერთგულს მოკავშირეს და მის მფარველობის ქვეშე მყოფს, სამხედრო საქმე კარგად შესწავლილი ექმნებოდა. ამიტომ ორივენი ისევ ტვილისში დარჩნენ და წინანდებურად ერეკლე მეფეს ასწავლიდნენ. მაშინ ტოტლებენმა 6 თებერვალს 1770 წელს რუსეთის მთავრობას ფრანგულად დაწერილი საიდუმლო მოხსენება გაუგზავნა, რომელშიაც ატყობინებდა, რომ ჩოლაყაშვილი და თარხან-მოუტავი ერეკლე მეფეს ზარბაზნების ჩამოსხმასა და დადგმას ასწავლიანო. თუმცა საქართველოს მეფე, სწერდა ტოტლებენი მთავრობას, რუსეთის ხელმწიფის მფარველობის ქვეშ არის, მაგრამ რუსეთის ინტერესებისათვის სასურველი არაა, საქართველოში რუსეთის ხელმწიფის ზარბაზნებს გარდა სხვისი ვისიმე ზარბაზნები იყოსო. ამიტომ ტოტლებენი მთავრობას სთხოვდა, რომ ყველა ქართველი ოფიცრები და თავადი თარხან-მოუტავი საქართველოთგან ისევ რუსეთში წაეყვანათ (წერილი იხ. **А. Цагарели. Грамоты I, 20, შედ. 198—199**)*.

* „Г.-м. графъ Тотлебенъ отъ 6 февр. 1770 года представляя сюда, что артиллерійскій подполковникъ Чолокаевъ, не смотря на орденъ его, графа Тотлебена, остается въ Тифлисе съ и. с. кн. Моуравовымъ, показывая царю Ираклію делать мортиры и гаубицы и ставить пушки на лафеты; а по мненію его, графа Тотлебена, хотя царь и князь его и вступили въ протекцію съ И. В., однакожъ для Высочайшихъ интересовъ предосудительно, чтобъ въ Грузіи были пушки кроме принадлежащихъ съ и. В., и такъ просилъ онъ объ отозваніи назадъ всехъ офицеровъ грузинской націи и князя Моуравова“ (**А. Цагарели. Грамоты etc I, 198—199, ფრანგული მოხსენება ტოტლებენისა იმავე საგნის შესახებ იქვე, I, 205**).

ქართველი ოფიცრები თავის მამულიშვილური გრძნობისა და პოლიტიკური სიბეცისათვის სასტიკად დაისაჯნენ. იძულებით რუსეთში წაყვანილნი და დაპატიმრებულნი საქმის გამოძიებას უცდიდნენ, სანამ მათი უდანაშაულობა ყველასათვის ცხადი არ შეიქმნა.

ამ საიდუმლო მოხსენებთგან ცხადად სჩანს, რომ რუსეთის მთავრობისათვის საზოგადოდ საქართველოს გაძლიერება სრულებითაც საჭირო არ იყო. საქართველო ისეთ მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყო, რომ რუსეთის დაუხმარებელიც მას თავისი თავის დაცვა არ შესძლებოდა და მუდამ მხოლოდ რუსეთის შემავედრებელი და ხელში შემყურე ყოფილიყო.*

მასასადამე ყოველთვის ისე იყო ხოლმე, რომ რუსეთის „დახმარებას“ დასაწყისში გარეგნულად საქვეყნოდ დიდი სახელი და რიხი ჰქონდა, შედეგი-კი მუდამ საშინელი და დამღუპველი იყო ჩვენი პატარა, მტრებით შემორტყმული ქვეყნისა და ერისათვის.

რუსეთის უპირობა და საქართველოს უმწეოდ მიტოვება მტრებთან ბრძოლის დროს ჩვენს ქვეყანას მარტო საერთაშორისო დამოკიდებულებას-კი არ უფუჭებდა, მარტო მის გარეშე მტრებს კი არ ათამამებდა, არამედ შინაურ ცხოვრებაშიც არევე-დარევასა და სხვადასხვა პოლიტიკურ დასთა შორის ბრძოლას ამწვავებდა, მეფისა და მთავრობის პატივისცემისა და უფლების გაქარწყლებას ხალხის თვალში ხელს უწყობდა. ბევრნი ხედავდნენ, რომ მთავრობის მთელი პოლიტიკა საქართველოს უბედურების მეტს არას უმზადებდა და ამის გამო, სპარსეთთან და ოსმალეთთან შეთანხმების მომხრენი დაუნდობლად ებრძოდნენ იმ წრეებს, რომელნიც რუსეთის მფარველობისა და მოკავშირეობის მომხრენი და მოთავენი იყვნენ. ეს შინაური უთანხმოება და ქიშპობა ძირს უთხრიდა ისედაც დაუსრულებელი ომებისა და მტრების შემოსევისაგან დასუსტებულს სახელმწიფოს.

ერეკლე მეფე ღრმად მოხუცებული მოუსვენარ ცხოვრებისა და თავდატეხილი უბედურებისაგან დაავადებული გულის ტკივილით შეპყურებდა, როგორ ინგეროდა ის პოლიტიკური და სამხედრო სიძლიერე, ქონებრივი კეთილდღეობაც, რომელიც მის მამის თეიმურაზ

* 1783 წ. ხელშეკრულების დადების შემდგომ რუსეთის მთავრობამ ზარბაზნები დაამზადა საქართველოსათვის, მაგრამ აქეთგან მხოლოდ 2 ზარბაზანი გამოუგზავნა, იმათაც ძლივს-ძლიობით მხოლოდ 1788 წ. მოაღწიეს საქართველომდის. დანარჩენი რუსეთში ჩარჩა.

მე-II-ისა და მის პირად დაულაღვე შრომითა და გამჭირახობით იყო მოპოვებული. მის სიბერის დღენი ეგების იმ მწარე გრძნობით იყო მოწამლული, რომ ამის ბრალი მის პირადს პოლიტიკურს გულუბრყვილობას და რუსეთის მთავრობისადმი განუსაზღვრელ ნდობასაც ედებოდა.

ერეკლე მეფეს დიდ ხანს აღარ უცოცხლია... 11 იანვარს 1798 წ. ქ. თელავში გარდაიცვალა 78 წლის მოხუცი გმირი პატარა-კახი.

X თავი.

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსაოგა რუსეთის მთავრობის მიერ და რუსეთთან შეერთება

სამეფო ტახტზე ასულს გიორგი მეფეს არც მამის ნიჭი და პირადი სიქველე ჰქონდა, არც საიმისო გავლენა მოეპოვებოდა ხალხში, რომ ესოდენ გართულებულ პოლიტიკურ მდგომარეობითგან ბრძნულის შორსმჭვრეტელობითა და სიფრთხილით საქართველო სამშვიდობოს გამოეყვანა. პირიქით შინაური უწყესობა გაძლიერდა, გარეშე მტრები უფრო გათამამდენ, გულწრფელი მეგობრული გრძნობითა და უანგარო კეთილმოსურნეობით გამსჭვალული ძლიერი მოკავშირის მფარველობა და დახმარება-კი არა სჩანდა.

ასეთ გარემოებაში მყოფს გიორგი მეფეს რუსეთის მხრივ შველის იმედი აღარა ჰქონდა და ამის გამო მან გადასწყვიტა დარიალის კარი ჩაეკეტა და სამხრეთისაკენ გზა რუსებისათვის სამუდამოდ დაეხშა. მას ეგონა, რომ ისევ ოსმალეთთან პოლიტიკური შეთანხმება და მისი მოკავშირეობა მიანიჭებდა დონემიხდილს საქართველოს მშვიდობიანობას. მეფემ უკვე დესპანიც-კი გაგზავნა ახალციხის ფაშასთან. რომ იქითგან სტამბოლში წასულიყო ამ საქმის მოსაწყობად. მაგრამ დესპანი ჯერ ახალციხეს არ გასცილებოდა. რომ რუსეთითგან ტახტის მემკვიდრე ბატონიშვილი დავითი ჩამოვიდა. რომელმაც რუსეთის ხელმწიფეს პავლეს საქართველოსადმი კეთილ განწყობილების ამბავი ჩამოიტანა. მაშინვე კვლავ „ქრისტეს მოყვარე“ რუსეთის მხრით უანგარო დახმარების იმედი დაიბადა და საქართველოს ელჩი ახალცი-

ხითგან სწრაფად უკან დაბრუნებულ-იქმნა (Бутковъ. Материалы II, 446).

როდესაც გიორგი მეფემ რუსეთის ხელმწიფეს პავლეს თავის სამეფო ტახტზე ასვლა აცნობა, პავლემ მოლოცვასთან ერთად მოსწერა, რომ 1783 წ. ხელშეკრულების ძალით იგი მოვალეა რუსეთის იმპერატორს დამტკიცება სთხოვოს (იქვე II, 448). თითონ მას კი ავიწყებოდა, რომ ამ ხელშეკრულებამ მართო საქართველოს არ დააკისრა მოვალეობა, არამედ რუსეთის სახელმწიფოსაც და რომ თვით რუსეთს არც ერთი ეს მოვალეობათგანი ჯერ ასრულებული არ ჰქონდა.

16 აპრ. 1799 წ. საქართველოში რუსეთის ელჩი დაინიშნა და 2 ბატალიონი ჯარიც გამოიგზავნა ვითომც საქართველოს დასაცავად (Бутковъ. Материалы II, 449). ერთმაცა და მეორემაც საქართველოს მხოლოდ ამავე წლის დასასრულს მოაღწიეს (იქვე, II, 451). რუსეთის მთავრობამ თავის ელჩს დაავალა, რომ მას მეფისათვის საიდუმლოდ თვალყური ედევნებინა. მაშასადამე თვით მეფეც კი საეჭვოდ მიაჩნდათ და მის ერთგულებას არ ენდობოდენ, თუმცა საქართველოს მთავრობამ რუსეთისადმი განუსაზღვრელი და გადამეტებული ნდობა არა ერთხელ დაამტკიცა და ამის წყალობით ძალიანაც იზარალა.

ყველაფერი მოწმობდა, რომ რუსეთი ეხლა კი თითქოს მართლაც დაინტერესებული იყო საქართველოს მდგომარეობით და ჩვენ ქვეყანასთან მჭიდრო კავშირის დაჭერას ცდილობდა. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც რუსეთს საქართველოსთვის არ შეუწყუხებია თავი, არამედ მხოლოდ პირადი სარგებლობით ხელმძღვანელობდა იგი და თავის საიდუმლო გეგმის განხორციელებაზე ზრუნავდა.

კამერჰერმა გრაფმა მუსინ-პუშკინმა იმპერატორ პავლეს წინაშე იშუამდგომლა, რომ მას ნება და საშუალება მისცემოდა საქართველოში გასამგზავრებლად და იქაურ მთების მდიდარ მადნეულობის გამო-საკვლევად. 17 ოქტ. 1799 წ. მან ნებართვა მიიღო და გამოემგზავრა კიდევ. როდესაც საქართველოს ადგილობრივ სიმდიდრის შესწავლამ მას თვალწინ გადაუშალა ჩვენი ქვეყნის მთელი საუნჯე, ბუნების მშვენიერება და „სამოთხის მსგავსი ჰავა“, მან 1800 წ. თავის ხელმწიფეს მოხსენებაში საქართველოს ყველა ზემოაღნიშნული ღირსებანი აუწერა და ის მნიშვნელობაც გაუთვალისწინა, რომელიც ჩვენს სამშობლოს რუსეთისათვის ექმნებოდა, საქართველო რომ რუსეთს და-

ეპყრო. მაშინ რუსეთი მდიდარ ქვეყანას შეიძენდა და კავკასიის მთი-
ელთა თავდასხმისაგან სამუდამოდ უზრუნველყოფილი იქმნებოდაო
იმიტომ, რომ ორთავე მხრივ ჩაჭერილნი ისინი ველარას გაბედავდენ,
ოსმალეთთან, ან სპარსეთთან. ომის დროსაც რუსეთს დიდი სამხედ-
რო უპირატესობა ექმნებოდა. მაგრამ ამას გარდა რუსეთს სპარსეთის-
სა და ინდოეთის ვაჭრობის ფართო ასპარეზიც გაეხსნებოდაო *
(Бутковъ. Матеріалы II, 463, 464). მაშასადამე ჩვეულებრივს ეკო-
ნომიურს ინტერესებს გარდა, ზღაპრულ ინდოეთზე ოცნებასთან ერ-
თად, აქ უკვე გარკვეული პოლიტიკური გეგმაცაა გათვალისწინე-
ბული.

ეს აზრი პეტერბურგში მოწონებულ იქმნა. 18 დეკემბრ. 1800 წ.
პავლე იმპერატორმა ხელი მოაწერა მანიფესტს საქართველოს რუ-
სეთთან შეერთების შესახებ და შემდეგ კი გიორგი მეფეს წინდაწინვე
დამზადებული გაუგზავნეს ხელმოსაწერად, რომელშიაც ვითომ თვით
მეფე სთხოვდა რუსეთის ხელმწიფეს, რომ მას საქართველო ერთხელ
და სამუდამოდ რუსეთთან შეეერთებინა და რუსეთის განუყოფელ ნა-
წილად ექცია. მაგრამ საქმე ისე დატრიალდა, რომ მთელი ეს შეთხზუ-
ლი გეგმა ჩაიფუშა: გიორგი მეფე გარდაიცვალა 22 დეკემბერს 1800 წ.
ისე, რომ ხელმოსაწერი ქალაქი მას თვალთაც არ უნახავს, რათგან
მისი მომტანნი ამ დროს ჯერ საქართველოში ჩამოსული არც კი იყე-
ნენ (Бутковъ. Матеріалы II, 465).

ასეთი შესაძლებლობა რუსეთის მთავრობას წინდაწინვე გათვა-
ლისწინებული ჰქონდა და ამისთანა შემთხვევისათვისაც მას უკვე
15 ნოემბერს თავის წარმომადგენლისათვის საქართველოში ნაბრძა-
ნები ჰქონდა, რომ რა წამს გიორგი მეფე გარდაიცვლებოდა, საქარ-
თველოს სამეფო ტახტზე ასელის ნება არავისთვის მიეცათ. ეს გარემო-
ება გენ. კნორინგმა გიორგი მეფის გარდაცვალებისათანავე აცნობა
საქართველოს მცხოვრებთ და თანაც იმ ოთხ ბატალიონ ჯარის გარდა,
რომელიც რუსებს ამ დროისათვის ჩვენს ქვეყანაში მოეპოვებოდათ,
საჩქაროდ კიდევ ერთი ბატალიონი დაიბარა (იქვე II, 465—466).

1783 წ. დადებული ხელშეკრულების მე-12-ე მუხლში ნათქვამია,
რომ ამ ხელშეკრულების პირობების შეცვლა ან შევსება მხოლოდ

* Откроется обширное поле къ торговль персидской и индійской
(II, 464).

ორთავე მხრის თანხმობით შეიძლებოდა *. რათგან 1783 წ. შემდგომ
ალარავითარი სხვა ხელშეკრულება საქართველოს და რუსეთს შორის
არ დადებულა და არც რაიმე ცვლილება ყოფილა შეტანილი ორთავე
მხარის თანხმობით, ამიტომ რუსეთის მთავრობას უნდოდა, რომ მას
რაიმე საბუთი ჰქონოდა იმის დასამტკიცებლად, ვითომც თვით საქარ-
თველოს ჰსურდა თავისი სახელმწიფოს მოსპობა და რუსეთის განუ-
ყოფელ ნაწილად გადაქცევა. რაკი გიორგი მეფის სიკვდილის გამო ეს
მათი გეგმა ფიზიკურადაც განუხორციელებელი იყო, ამიტომ რუსე-
თის მთავრობამ აღარც ხელშეკრულების ცხადს დარღვევას და არც
საჯარო სიცრუეს მოერიდა და რაწამს მან გიორგი მეფის სიკვდილის
ამბავი შეიტყო, მაშინვე 18 იან. 1801 წ. პავლე პირველის მანიფესტი
გამოაქვეყნა, რომელშიაც ნათქვამია, ვითომც თვით მეფე გიორგისა,
მოწინავე წრეებისა და ქართველი ერის სურვილითა და თხოვნით
რუსეთმა საქართველო სამუდამოდ შემოიერთა (Бутковъ. Матеріалы
II, 466—467). არც მეფე გიორგის, არც მით უმეტეს ქართველ ხალხს
ეს არც სდომებოდა და არც უთხოვია.

პავლე I-ს გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ საქართველო ერთბაშად
რუსეთის გუბერნიად ექცია და სენატისა და სინოდისათვის დაემორ-
ჩილებინა (იქვე II, 469). 12 მარტს 1801 წ. პავლე გარდაიცვალა.
მისმა მემკვიდრემ ალექსანდრე I-მა იგრძნო საქართველოს შეერთების
მთელი უკანონობა და ამიტომ გადაწყვიტა გამოერკვია, რამდენად
მართალია, რომ მთელ საქართველოს თავის ნებით მოესურვოს რუ-
სეთთან განუყოფლად შეერთება და რომ მას თავის თავის დაცვა გა-
რეშე და შინაურ მტრებისგან არ ძალუძს. ამ საკითხების გამორკვევა
მან. გენ კნორინგს მიანდო, რომელმაც საქართველოში ჩამოსვლისთა-
ნავე გააუქმა ყველაფერი, რაც ტახტის მემკვიდრის ბატონიშვილი და-
ვითის ბრძანებით იყო შემოღებული, და ტფილისში საქართველოს
უზენაესი მთავრობა დააარსა (Бутковъ. Матеріалы II, 473—475).
უკვე ეს მისი ნაბიჯი ცხად-ჰყოფს, თუ როგორი მიუდგომლობით გა-
მთარკვევდა და სინამდვილით აუწერდა იგი ჩვენი ხალხის გულის
ნადებს და მისწრაფებას. ხოლო, რომ საქართველოს გარეშე მტრების

* „Сей договоръ делается на вечныя времена; но ежели что либо усмот-
рено будетъ нужнымъ переменить или прибавить для взаимной пользы, оное
да возыместь место по обостороннему соглашенію“.

წინააღმდეგ დახმარება ესაჭიროებოდა, ეს გარემოება თვით საქართველოსაც არ დაუმაღავს, 1783 წ. ხელშეკრულებაც ხომ სწორედ ამ მიზნით იყო რუსეთთან დადებული.

როგორც რუსეთის მთავრობას საქართველოს შეერთება თავის სახელმწიფოსთან სასურველად და სასარგებლოდაც მოაჩნდა (იქვე II, 473—4), გენ. კნორინგმაც ისე წარუდგინა ალექსანდრე I-ეს, თუმცა არ შეეძლო დაემაღა, რომ საქართველოს უმაღლეს წრეების ყველა წარმომადგენელი ამ შეერთების მომხრენი ყოფილიყვნენ. მისი სიტყვითაც ნახევარ თავადაზნაურობისას საქართველოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ჰსურდა (იქვე II, 475—484, განსაკ. 482). გრაფ. მუსინ-პუშკინმა, რომელმაც პავლე I-ს ჩააგონა საქართველოს რუსეთთან შეერთების უარღრესი სარგებლობა, ეხლაც ამ გვარივე შინაარსის მოხსენება მიართვა ალექსანდრე I-ს (იქვე II, 484 შენ. 1).

რამდენად გულწრფელი უნდა ყოფილიყო რუსეთის მთავრობის სურვილი ვითომც მას საქართველოს პოლიტიკურ ზრახვის უტყუარი ხმის გაგონება ნდომებოდა, იქითგანაც სჩანს, რომ მთელ ამ ამბავს საქართველოს სრულუფლებიან დესპანს უმაღლედ და მთელ ამ საქმეს საქართველოს შეერთების შესახებ ფარულად აწარმოებდნენ (იქვე II, 485) იმიტომ, რომ კარგათ იცოდნენ, რომ საქართველოს დესპანები მათთვის სასიამოვნოს არას იტყოდნენ და ცხად-ჰყოფდნენ, რომ საქართველოს რუსეთის მხოლოდ კავშირი და მფარველობა ჰსურდა და სხვა არაფერი (Акты Кавк. Археогр. Ком. II, 304).

საქართველოში რომ არც ხალხი და არც თვით გიორგი მეფე თავის სახელმწიფოს დამოუკიდებელ არსებობის მოსპობაზე სრულებითაც არა ფიქრობდა, ამას ის გარემოებაც ნათლად ამტკიცებს, რომ მაშინ ჩვენს სამშობლოში მოწინავე წრეებში ინტენსიური კულტურული მუშაობა სწარმოებდა და მტკიცე სამზადისი იყო როგორც სახელმწიფო წეს-წყობილების გასაუმჯობესებლად და ევროპიულის მსგავსად გადასაქმნელად, ისევე ევროპიული მეცნიერების, ფილოსოფიისა და მწერლობის საქართველოში გადმოსანერგავად. საუკეთესო თხზულებები და სახელმძღვანელოები, რომელიც ფილოსოფიაში, ფიზიკაში და სამათემატიკო მეცნიერებაში და ბუნების მეტყველებაში, აგრეთვე სამხედრო ხელოვნებაში ევროპაში გამოდიოდა, ქართულადაც იყო ნათარგმნი. სასწავლებლებში სახმარებლად და წასაკითხავი წიგნები მზადდებოდა. იოანე ბატონიშვილმა ვრცელი მოხსენება წარუდგინა

გიორგი მეფეს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა შეცვლილიყო საქართველოს სახელმწიფო წეს-წყობილება, რომელშიაც სხვათა შორის სამი ლიცეუმის მსგავსი უმაღლესი სასწავლებლის გახსნა იყო გათვალისწინებული. მეფე გიორგიმ 1799 წ. დაამტკიცა ეს პროექტი და მისი განხორციელება უნდა დაეწყო.

ასეთს სამზადისში მყოფ საქართველოს მოწინავე წრეებისათვის ცხადი იყო, რომ ძლიერი მოკავშირეს მფარველობითა და დახმარებით, ჩვენი ქვეყანა მოღონიერდებოდა, გარეშე მტრებს მოიგერიებდა და მყუდრო ცხოვრების შემდგომ მტკიცე და ჩქარი ნაბიჯით წარმატების გზას დაადგებოდა.

მაგრამ 12 ენკენისთვის 1801 წ. პეტერბურგში საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ ალექსანდრე I-ის მანიფესტი იყო გამოცხადებული. რომელშიაც ფარისევლურად ნათქვამი იყო, ვითომც ეს აქტი მხოლოდ საქართველოს კეთილდღეობის ძლიერი სურვილით ყოფილიყოს ნაკარნახევი. ლამაზს სიტყვებს რასაკვირველია არ შეეძლოთ მინც გაექარწყლებინათ ის შთაბეჭდილება, რომ რუსეთის მთავრობის საქციელი შემადრწუნებელი უპირობა, ფიცისა და აღთქმის დარღვევა და ძალმომრეობა იყო და სხვა არაფერი.

ადვილი წარმოსადგენელია, რაოდენად თავზარდამცემი უნდა ყოფილიყო ეს ამბავი ქართველ მოწინავე, შეგნებულ წრეებისა და მთავრობისათვის. რაკი რუსეთის მთავრობამ იცოდა, რომ საქართველო ამის გამო აღშფოთებული იქმნებოდა, შვიდი თვის განმავლობაში ამ მანიფესტს საქართველოში არ აცხადებდა. ხოლო როდესაც მეტი დამალვა აღარ შეიძლებოდა და მისი გამოქვეყნება და ხალხის დაფიცება აუცილებელი შეიქმნა, მაშინაც გენ. კნორინგს იმედი არა ჰქონდა, რომ ქართველები ნებაყოფლობით საკუთარ დამოუკიდებლობის მოსპობაზე თანხმობას განაცხადებდნენ და რუსეთის ქვეშევრდომობის ფიცს მიიღებდნენ. ამიტომ გადასწყვიტა ეს საქმე მოტყუებით და მუქარით მოეხერხებინა. მან დაჰპატიჟა გავლენიანი წრეები, თავადაზნაურობა და ქ. ტფილისის მოქალაქენი და როდესაც ყველამ თავი მოიყარა, მან ბრძანება გასცა, რომ მათთვის საიერიშოდ განმზადებული („аки штурмом“) რუსის ჯარი შემოერთყათ მაშინდელი ერთი რუსული ცნობის მიხედვით „ლომების ხახასავით განხმული იყო“ თურმე იქ ზარბაზნების პირი. გენ. კნორინგმა ამის მნახველს ხალხს წინადადება მისცა რუსეთის ქვეშევრდომობისა და ერთგულობის

ფიცი მიედოთ. ქართველობა გაოცებული და აღშფოთებული იყო ასეთი უმსგავსო საქციელით. მოწინავე წრიტგან მრავალმა იმოდენი გამბედაობა გამოიჩინა, რომ შემორტყმულ ჯარს არ შეუშინდა, ძალით ფიცი არ მიიღო და ეკლესიითგან გავიდა. მაშინვე გენ. კნორინგმა ბრძანება გასცა, რომ უკმაყოფილონი დაეჭირათ და ციხეში ჩაესვათ (Дубровинъ. Исторія войны... на Кавказе III, 444).

მაინც ბევრისათვის იმდენად ძნელი წარმოსადგენელი იყო, რომ „ქრისტესმოყვარე“ რუსეთის ხელმწიფეებს ფიცისა და ხელშეკრულების დარღვევა შეეძლოთ და პატარა საქართველო „მფარველს“ მოკავშირეს ძალმომრეობით დაეპყრათ, რომ ეს ყველაფერი საქართველოში გამოგზავნილ რუს მოხელეთა პირადი თვითნებობა და მეტიჩრობა ეგონათ. ეს ქართველები დარწმუნებულები იყვნენ, რომ საქართველოს შელახულ უფლებათა და დამოუკიდებლობის აღსადგენად საკმარისი იყო მხოლოდ რუს ხელმწიფისათვის საქმის ნამდვილი ვითარება ეცნობებინათ (იქვე 446). თვით პეტერბურგში მყოფი საქართველოს ელჩი გარს. ჭაფჯავაძეც თუმცა აღშფოთებული იყო იმ გარემოებით, რომ მეფე გიორგის არც ერთი მონდობილობა და სურვილი ასრულებული არ იყო, პირიქით მეფობა მოსპეს და საქართველო საშინლად დაამცირეს, მაგრამ მასაც ეგონა, რომ ეს გენ. კნორინგის ცრუ ცნობებით სავსე მოხსენების წყალობით მოხდა და ვითომც საკმარისი იყო ქართველ ხალხს რუსეთის ხელმწიფისათვის თავისი ნამდვილი გულისწადილი ეცნობებინა, რომ მაშინვე ყველაფერი გამოსწორებულიყო (АКАКГ II, 304). გამოცდილებამ და რუსეთის მთავრობის პოლიტიკამ საქართველოში ნათლად დაამტკიცა ამ განუსაზღვრელი ნდობისა და გულუბრყვილობის სრული უსაფუძვლობა!..